

BÁRSONY GYÖRGY „VERITAS”-A

Bársony György váradi majd egri püspök nevét két könyvecske őrzi a magyar publicisztika történetében: egyik a *Speculum Hungariae*, másik a *Veritas Toti Mundo Declarata*. Mind a kettő 1671-ben Kassán látott napvilágot. Ez a két kicsiny, csupán néhány levélre terjedő libellus a magyar ellenreformáció történetének fontos, sőt talán legfontosabb irodalmi dokumentuma: „Universali Evangelicorum in Hungaria persecutionis praeludens Classicum cecinit Georgius Barsony” — mondotta a *Veritas*-ról a csaknem kortárs történetíró Debreczeni Ember Pál.¹ A püspök azt bizonygatta benne, hogy érvénytelenek mindazok a törvények, amelyek a bécsi és a linzi béke eredményeképpen szabad vallásgyakorlatot engedélyeztek a magyarországi protestánsoknak, egyáltalán nincs olyan törvény, amely az uralkodót arra kötelezné, hogy megtűrje országában a lutheránus és a kálvinista eretnekséget. Sőt ellenkezőleg, az érvényes törvény: a „Lutherani comburantur”. A királynak, Szent István utódának, aki országát, királyi méltóságát és koronáját a pápától nyerte, arra kell törekednie, hogy helyreállítsa birodalmának hitbéli egységét — ezt sugallta Bársony püspök, amidőn a *Speculum*-ban nyilvánosságra hozta II. Szilveszter pápa akkor még hitelesnek vélt bulláját. Mondanivalójának lényegét tekintve tehát Bársony György azt javasolta, hogy a király és az országgyűlés nyilvánítsa törvényen kívül álló szektának a két hazai protestáns egyházat: az evangélikust és a reformátust. Törekvése teljes sikerrel járt: 1671-től 1781-ig, a Türelmi Rendelet kibocsátásáig, a magyar állami és egyházi valláspolitikai normája és alapirata a *Veritas*, eszménye pedig a *Speculum* egyhitű, a pápa és az „apostoli király” előtt térdet-fejet hajtó Magyarország. Annyira, hogy minden olyan helyzetben, amikor a politikai vagy a katonai szituáció engedékenység vagy óvatosságot tanácsolt a kormányzatnak a valláspolitikában, figyelmeztetésként megjelent a *Veritas* egy-egy újabb kiadása. E műnek, hatását tekintve, az a jelentősége a magyar ellenreformáció történetében, mint a Nantesi Edictum visszavonásának a francia történelemben.

Mi azonban ezen a helyen csupán arra törekszünk, hogy feltárjuk és megválaszoljuk e két mű körül jelentkező irodalom- és könyvtörténeti problémákat. A *Veritas*-t megjelenésekor idehaza három református író cáfolta, s külföldön is tiltakoztak ellene, az egyik magyar szerző művét az 1681. évi országgyűlés alkalmával viszont terjedelmes műben támadta egy ismeretlen katolikus író. Az erőszkos ellenreformáció kibontakozását kutató tudós számára ez az érdekes vitairódom fontos történeti forrás, az irodalomtörténetet azonban csak periferiáin érinti. A *Veritas* azonban nemcsak vitát támasztott, hanem elkeseredést és felháborodást is keltett, a *Papvilág Magyarországon* című hosszú ének, amely a Szencsei-kódexben maradt fenn korunkra, ezt szólaltatja meg. Fel kell tárnunk, e versnek is kiváló irodalmi emlék, keletkezésének történeti körülményeit. Nem mehetünk el szó nélkül a Szilveszter-bulla első magyarországi kiadásai mellet sem, van mondanivalónk hitelességének sokat vitatott kérdéséről is.

¹ *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania ... Trajecti ad Rhenum, 1728. 443—444.*

Különös, hogy eddig még senki sem vállalkozott arra, hogy összegyűjtse a Bársony György személyéről és közéleti működéséről tanúszkodó forrásokat és elkészítse életrajzát. Bármilyen jelentős alakja is volt kora történetének, egyelőre meg kell elégednünk a váradi és az egri püspöki egyházmegye XVIII. századbeli monográfiáiban található sablonos életrajzokkal² és az itt-ott található lexikális jellegű tájékoztatásokkal.³ De száraz adataik néhol mégis sejtetik Bársony püspök sajátos lelkivilágát és ambícióit. Csak sejtjük, de nem tudjuk dokumentálni, minek köszönhette, hogy az egyházi hierarchia lépcsőfokain gyorsan felfelé haladva, eljutott a legnagyobb kiterjedésű, igen tekintélyes egri egyházmegye püspöki székébe. S azt sem, kik pártfogolták, milyen összeköttetésben állott a jezsuitákkal; libellusaiban mi az eredeti kezdeményezés, s mennyi a sugalmazás.

Családja eredetéről, vagyoni és társadalmi helyzetéről nincsenek adataink. A „Iovasberényi” prédikátumból arra lehet következtetni, hogy Fejér megyei birtokos-nemesi famíliából származott. Tudunk egy testvéréről, aki tragikus halálakor országbírói ítélőmester volt. Anyja is magyar, Csorba Annának hívták, buzgó lutheránusból lett buzgó katolikus. 1626. március 3-án született a Nyitra megyei Péterfalván. Rómában, a Collegium Germanico-Hungaricumban tanult három éven át, a vizsgája alkalmából tartott vitatkozáson „fényes tanúságot tett kiváló szellemi képességeiről”.⁴ Lelkivilágára jellemző fontos adat: jezsuita szeretett volna lenni, de X. Ince pápa nem járult hozzá. Említik valamiféle betegségét, emiatt el kellett hagynia Itáliát, Bécsben fejezte be tanulmányait. 1650 körül pappá szentelték, s Vágújhelyre rendelték plébánosnak. Ekkor találkozunk először vele úgy, mint hittérítővel: „privatis, publicis concionibus” a várost megtisztította a kálvinista „tévelygéstől”. Fáradozásainak jutalma nem maradt el: 1653 őszén esztergomi kanonokká, 1655 elején barsi főesperessé nevezték ki. 1656-ban Szerdahelyről egy oltárjavadalom elnyeréséért folyamodott a primáshoz: „Miután — úgymond — főesperessége után nem kap többet évi 12 forintnál, ha ily módon jövedelme megnövekednék, a felesleget a szerdahelyi templom szükségletére fogja fordítani.” Úgy látszik, szerdahelyi sikere nem volt teljes, hívei nem gondoskodtak róla eléggé, s templomukkal se nagyon törődtek. Itt bukkan fel az első halvány adat arról, hogy anyagi javakra vágyódik, amelynek később meghökkenítő dokumentuma kerül majd szemünk elé.

1661-től kezdve gyorsan halad előre pályafutásában: ebben az esztendőben lesz szentgyörgyi prépost, a következőben esztergomi nagyprépost, érseki vikárius, még ebben az évben váradi címzetes püspök és szepesi prépost.

Frissen forgolódik az országos közéletben. Jelen van az 1659. évi koronázó országgyűlésen, majd az 1662. évi diétán. Egyik vázlatos életrajzában ezt olvassuk: „Mint fiatal vágyszerdahelyi plébános csakhamar híressé vált nemcsak egyházi szónoklatai, de nyilvános polemikus s meggyőző disputái által is. Bársony e tudománya által igen sok eretneket térített meg. Később mint esztergomi kanonok igen kedvelt egyéniség lett a királyi udvarnál; s híres országgyűlési

² SCHMITTH, Nicolaus: *Episcopi Agrienses* ... III. (Tyrnaviae, 1768.) 291—305. GÁNOCZY, Antonius: *Episcopi Varadienses* ... II. (Viennae, 1776.) 318—342.

³ SZINYEI, I. 614—615.—GULYÁS, II. 523.—BANGHA Béla: *Katolikus Lexicon*. (Bp., 1931.) „A XVII. század katolikus restaurációjának egyik legnagyobb alakja.” — KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100—1900*. Esztergom, 1900. 268—270.

⁴ A Collegium anyakönyvéből: „Discessit 19. Maii 1650 sacerdos. Defendit cum laude magna totam philosophiam in Collegio Romano. Petit Societatem ingredi, sed post multam fatigationem non potuit dispensatio a iuramento, itaque propter valetudinem ex primo anno theologiae abivit.” (VERESS Endre: *A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai*. I. Anyakönyv 1559—1917. Bp., 1917. *Fontes Rerum Hungaricarum*. II. — E kiadvány Bársony arcképét is közli: In pariete aulae Collegii, Romae.)

szónok s képviselő, ki a reá bízott országos s egyházi ügyeket a legfinomabb elmeélel s szerencsés kivittelél végezé el.”⁵ A király tanácsosává nevezte ki.

Patrónusa Lippay György prímás. Ő eszközli ki VII. Kelemen pápánál megerősítését a váradi püspökségben. Megbecsüléssel szólott róla: „Omne deinceps Bársonii consilium ad defendendam, augendamque rem Catholicam ferebatur. Oppida, et villas Scepusiensis tractus, ipse adibat: ac amotis peregrinae Religionis Ministris, Curiones Catholicos substituit, qui veritatis Evangelicae lucem, vel invitis offerent; quo facto, dici nequit, quantus numerus incolarum positus erroribus in Sinum Sanctae Romanae Ecclesiae redierit.” Becsülte harcos katolikusságát, hiszen ő is szenvedélyesen küzdött az „eretnekek” ellen. „Gyakran mondotta, hogy nem akar látni zugot sem az országban, hol a protestánsok bizton lehessenek. Fájjalta a linzi békét, s mindent elkövetett, hogy a protestánsoknak belőle minél kevesebb hasznuk legyen.” De nemes lelkű ember volt és jó magyar, aki aggodalommal és felháborodással látta a „rettentő bomlás” jeleit: a „gyalázatos” vasvári békét, a német katonaság garázdálkodását, a bécsi kormányzat ostobaságot ostobaságra halmozó intézkedéseit. „Megersíratva régi ellenségének, az »eretnek« II. Rákóczy Györgynek halálát. Hajlandó volt menteni a felvidéki protestánsok dacos magukviselését a német katonaság ellen és véleményét oly bátran kimondá a királyi tanácsban, mint annak előtte a zajgó megyei követek előtt. Helytelenítette Zrínyi protestánsokat védelmező valláspolitikáját, mégis úgy vélekedett róla, hogy „Istennek választott bajnoka”. Mikor a haza javáról volt szó, ki tudott emelkedni a valláspolitikai szűk látóköréből.⁶ Bársony Györgyben szikrája sem volt annak a tűznek, amely Lippay érsek szívében égett, s hiányzott belőle patrónusának lelki előkelősége. Cselekedeteiből és nyilatkozataiból arra lehet következtetni, hogy szűk látókörű és nagyravágyó ember volt. S bíborosi kalapra vágyott.

Lippay utóda, 1666-ban történt halála után, Szelepcsényi Podhronc György az esztergomi érseki székben. Vele és általa erkölcsi és szellemi süllyedés következik a magyar katolikus egyház életében. Bársony György a római egyház e hanyatló szakaszának egyik jellegzetes képviselője.

1665-től 1675-ig, több mint egy évtizeden át viselte a váradi püspöki címet. Egyházmegyéje 1660-ban Várad eleste után jórészt török kézre került, jövedelmét a szepesi prépostság szolgáltatta. 1675-ben egri püspök lett, s e tisztében működött egészen 1678. január 11-én bekövetkezett haláláig.

Nincs semmi nyoma annak, hogy akár szándéka, akár módja lett volna tiszántúli református gyülekezetekben folytatni ellenreformációs tevékenységet. Sőt arról sem tudunk, hogy a szerdahelyi esetet kivéve bárhol is forgolódott volna reformátusok között. Térítő buzgalmának áldozatai mind evangélikus ekklézsiák. De máris előkerült két olyan szöveg, amely nevét a Tiszántúl történetében is emlékeztetéssé teszi.

Az egyik „Egesz Bihar Vármegyei nyomorodot Szegénység” panasza Bársony György ellen Erdély rendjeihez: a „Varadi Püspökség praetensiójával” „lelki testi martalóczokat” küldött a nyakukra, akik rabolnak és megkínózzák őket:⁷

„Egesz Bihar Vármegyei nyomorodot Szegénység alázatossan könyörögh Nagyságtoknak s Kegyelmeteknek egesz Országul s három Nemzetül.

Ighen alázatossan jelentjük Nagyságtoknak s Kegyelmeteknek, mivel az felső párton levőknek keservessen erevénen rajtunk el töltött, és naponként grassáló Marha hajtasokat, sacczoltatasokat, es el szenvedhetetlen sok injurialtatasokat, melyektül Kegyelmes Urunk eő Nagyságától extrahált sok rendbeli intisivel, nem hogy supersededálván valami pihenest vehetünk volna, seot inkább nagjob igat, és lelki testi martalóczokat huztunk nyavalyas életunkre; az mint nem reghen is szegeny Udvari és Bardí Attyankftain is, fene igyekezetínek merget Varadi Püspökség praetensiojával, Barsony

⁵ BABURA László: Lovasberényi Bársony György szepesi prépost 1663—1675. (Magyar Állam. 1878. 239. sz.)

⁶ PAULER Gyula: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. 1664—1671. 2 köt. Bp. 1876. I. 48—51.

⁷ Szatmár vármegye levéltárának töredéke az Országos Levéltárban.

Geörgj nevű Pap Ur keservessen ki önte, ezer ket száz marhajokat el hajtván, és kik illy Istentelen cselekedeteken, el keseredvén, az szegénység közlül magok oltalmában az Tolvajoknak kárt találnak tenni, az felső partra idezvéni őket, az Latrok el bunak előttünk, háromszor negyszer is el farasztják az szegény embert, csak Isten tudgya meg mondani, mennyi költségével az szegénysegnek, ha ki pedig az sok ala s fel valo járást el unván fel nem mégyen, Tolvajokat küldven utánnok, minden jóvokat el praedaltatják és kinek mind kezét lábat el vagyak az szegénysegnek közlül, kinek pedig, hoheri Mesterseggel hallatolanul (salvo honore sit dictum) botot vernek az Alfeleben; kik közlülünk el praedaltatot marhajok keresésére mennek is, az Tolvai s marhajok is szemek előt lévén, az Tisztek (az szegényseg marhajanak köver husaival elvén) meg nem fogják, sem pedig marhajokat meg nem adván, illy torkon verve veszik el szegenyektül; az mint ez is szegény Bőszörmenyi es Sasi Attyanfiain meg törtent, nyolczat mint szintén valami Keresztységnek meg esküt ellensigít közlülök meg ölvén, harminczat pedig halalhoz közolító sebekben ejtvén, kik közlülök életben marattak is, marhajakat s Gyilkosakat csak semmel nezik, semmit nem tövén az Tisztek rolla; azon Barsony Geörgj nevű Pap Úr, mostan is levelet folytatván, ki Bihar Vármegyének nevezetes reszet el akarja Erdelytül szakasztani, Kit is mégh Nagyságtok s Kegyelmetek nem erezvéni, mi sok karunkat, testunk s Lelkünkbeli kinzatasinkat, keservesen, es majd utolczori pusztulasunknak vegben mentelivel ighen sulyosan es el viselhetetlenül kezdgyuk erzeni.

Nagyságtoknak azért s Kegyelmeteknek egész Bihar Varmegyei Hajdu es Nemessi rendul ighen alazatoson könyörgünk, illy sok elő szamlalt meg bantodasinkat, kiket elő sem gyozungk szamlalni is, keresztény es könyörülő szemek eleiben veven, Kegyelmes Urunkkal elő Nagyságával edgyütt, illy keserves meg bantodasinkat, (mi is adot adván az Nemes Országgal) meltoztassék meg orvoslani, es mely oltalommal nekünk is Nagyságtok s Kegyelmetek tartozik, melto kivansagunkat vevén, oltalma ala venni, es meg maradasunkra olly utat modot talalni, hogy az Nagyságtok s Kegyelmetek szarnyai alatt, bizhassunk életünknek valami kicsiny securitássához.”

Keltezetlen folyamodvány. Keletkezésének idejére nézve tájékoztatást nyújt az a körülmény, hogy a Tizenhárom Vármegye 1669 tavaszán tartott gyűlésén az erdélyi követek szaváztették „a váradai püspök Bársony György által elkövetett gonoszságokat”. Ezeket végbeli „garázda katonák es rablókapitányaik” cselekedték: a püspök rájuk bizta vélt járandóságainak behajtását es úgy állapotott meg velük, hogy részesülni fognak a prédából.⁸

A másik dokumentum érdekes irodalomtörténeti adalék: Komáromi Csipkés György debreceni professzor „Transsubstantiatio Exentizata” című, Sárospatakon 1667-ben kiadott, egyidejűleg magyarul is megjelent vitairatának az olvasóhoz intézett előszava. Álnéven es álimpresszummal látott napvilágot. Magyar kiadásának teljes címe: „Való dolgok közlül ki-vettetet Altal-allatozas. Azaz: Semmivé tételese, annal a' Discursusnak, melly a' Sz. János 6. részének 55. versére, az N. B. G. P. E. S. P.-tol a' kenyernek es bornak Christus valóságos testvévé vérvé valo által-állatoztatásának meg-mutatására formáltatott, ez minap el-múlt Vrnapijan. 24. Iun. prédikaltatott; es egy Nemzetes, igaz vallásu Férfiunak, irásban küldtetett. Melly iratott előszőr deák nyelven 's az után magyarrá tétetett. Agricola Arbutevs által. Mesopotamiaban.”⁹ A *Discursus* szerzőjének nevére utaló betűsor felfejtése = „Nagyságos Bársony György Váradai Püspök es Szepesi Prépost.” Vagyis Komáromi Csipkés György professzor Bársony György püspök állításait cáfolta könyvében. Előszava méltó arra, hogy bemutassuk:

„Ez az, köllött Transsubstantiatio mellett, héjában köllött, es ez irással szélltel veretett, pápista discursus, okoskodás a' mostan folyo esztendőnek, Sz. Jakab nevű havának 28-dik napján, küldtetett, a' küldőnek bizonyos mellette levő kivánságával, hozzá. Melly kivánságnak hog' engedgyek, es Discursusnak meg-rázogatására, kezemet es elmémet reá vessen, illendőnek itiltem. Isten velem lévén, ugyan napon rázogatni, el-kezdettem, es némelly dolgaim közt lévő orákon, hat nap alatt, vizsgálását, rázogatását, el-is végeztem, ugy hogy abban a' Discursusban, semmit illetetlenem nem hadtam, hanem nyoma szerént, rendel es egyenként, minden bene lévő dolgokat, meg-gondolván, rajta által mentem. Melly azon dolgot, mint hogy sietve es tiltul csak írva, ismét hat nap alatt tisztán es rendszeren le írtam. Senkit az ellenkező felek közlül abban, vagy az, ez Discursust ironak személyében, vagy azon kívül, szántsándékkal meg nem sértettem. Mindent a' mint illik szelédén es emberségesen cselekettem. Ugyan-id gyűlölöm, némelly e' mái napon élőknak azt az el-

⁸ ZSILINSZKY Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. Harmadik kötet. 1647–1687. (Bp. 1893.) 315.

⁹ RMK I. 1060. OSzK – II. 1112.

fordult hitván szokását, mellyel, valakinek irására meg-akarván felelni, semmit nem egyebet, hanem haszontalan szokot, mérges beszédeket, szitkokot, átkokat, rágalmazásokat, hazugságokat, és egyéb keresztyén ember szájához nem méltokat, irnak, 's tudatlanságokat tudossan meg-mutatván, nyomtattatnak. Olvaso, ha innen, vagy teneked, ki még a' Trans-subtationak setétes árnyékában vagy, annak semmi volitanak meg-esmerésére, valami világosságod támad; vagy te néked, ki anak semmi voltárol már régen meg-tanítottál, azonnak erősebben valo utálására, világosságod tisztábbá leszen, a' dicsőséget egyedül, Istennek tulajdonits, és engemet a' te hozzá valo könyörgésseddel segélly. Légy egésségben és állj-meg az igazságban. M. DC. LXVI. 7 A AA.

Szokatlan e tiszta, nemes hang a kor hitvitáiban. Komáromi Csipkés György kemény szavai Sámbar Mátyás és református vitapartnerei nyegle, szellemtelen, gorombaságokban bővelkedő, érvekben szegény vitakozásait ítelték el.¹⁰ Nála még ilyen mondat is csak véletlenül akad: „Néssze te nyavalyás, mi képpen követed az emberi találmányt, melynek még nyoma sincsen az Sz. Írásban.”

II.

Bársony György első — a *Veritas*-t a keletkezés rendjében megelőző — libellusa a *Speculum Hungariae*. Magyar kiadásának teljes címe: *Magyar Ország Tűköre, kiben tekintvén Meg-ismérje magát, Mitsodás vólt hajdan? Mitsodás most? Es honnét vötte a' Keresztyén Országát, és Kiralyit? honnét az Agyali Koronáját?* E párhuzamos kiadvány nem egyéb, mint II. Szilveszter pápa állítólagos bullájának első hazai kiadása, latin szövege és magyar fordítása.

A bulla latin nyelvű kiadásának szövegére először Schwarz Gottfried, a Szepességből Németországba költözött történetkutató hívta fel a figyelmet *Entlarvte Bulle Pabsts Sylvester des II. die er an den heiligen Stephanus König in Ungarn abgeschickt haben soll* című 1777-ben megjelent művében.¹¹ Egy kolligátumban találkozott vele, mely magyar, latin és szláv szövegeket foglalt magában az 1681. évet megelőző időszakból. Jól sejtette, hogy a *Speculum Hungariae* a nyomtatott szöveg kézíratos másolata. Azóta latin és magyar kiadása is előkerült. Unikum példányok: a magyar kiadást Kolozsvárt őrzik, a latin edíció az Országos Széchényi Könyvtár tulajdona.¹²

A magyar kiadás, amelyben a szerző, illetve az editor neve még rejtve sem fordul elő, maga is egy három darabból álló kolligátum első tagja lehetett. Előzéklapjára ugyanis valaki ezt írta: „Püspök Bársony György, Csábító munkája s. Írása im ez; mint ám az következő is; melyert el-is vette emberül a' Választ, mint utánna ismét mingyárt meg-láthatni s. megolvashatni.” Tehát össze volt kötve — vagy talán van most is — a *Veritas* valamelyik — valószínűleg első — kiadásával, s ennek egyik egykorú cáfolatával. Aki ezt a feljegyzést készítette, jól tudta — miként Schwarz is — hogy a „*Speculum*” az ellenreformáció propagandairata, édestestvére a *Veritas*-nak.

A két edíció különbözik egymástól: a bulla kísérv szövegei nem azonosak. A latin kiadás elárulja a szerző nevét, e két sorral zárul:

*Varadius Praesul, cui Purpura Nomen & Omen,
Hoc Speculo ursit opus Regis Apostolici.*

Abban a szövegben, amelyet Schwarz használt, szintén megvolt ez az „ingerückte Hexameter”, meg is ütődött rajta: „Muss wol einen andern Schmeichler zum Propheten gehabt haben. Denn

¹⁰ SAMU János: *Hitviták a XVII. század második felében*. Bp. 1901. — HORVÁTH Lajos: *Sámbar Mátyás élete és művei*. Bp. 1918.

¹¹ *Samt ihren widergelegten Behelfen aus der Legende Chartuitii und Pabsts Gregorii des VII. Briefen*. Lemago, 1777.

¹² RMK I. 1110. Az Erdélyi Múzeum tulajdona volt. — RMK II. 1274 a. OSzK.

es ist nicht glaublich, dass Barsony, ein solcher Narciss gewesen, der sich hätte gelüsten lassen sich zu prognosticiren, cui purpura nomen & omen." Azon meg egyenesen felháborodott, hogy Bársony a bulla eredeti példányára hivatkozott, hiszen szövegét Inchofer Menyhért jezsuita történész csak bizonytalan eredetű másolatból közölte 1644-ben.¹³ A püspök valóban sokat engedett meg magának, amikor ezt állította: szövege „Második Sylvester Romai Pápa Pecsétes Levele, Első Magyar Országai Sz. István Királyhoz; melynek az Első *Originalis* Exemplárja az Magyar-Országai szent Korona mellett tartatik”.

Eltérés mutatkozik a latin és a magyar kiadás között abban is, hogy a magyar a pápa primátusát a Chalcedoni Zsinat 16. artikulusával indokolta: „Az Romai Pápanak elsőségéről való végezés helyben hagyattatik, melyet az Nicaeabeli Conciliom ki adott: Anno Christi, 324.” A latin viszont az Efezusi Zsinat határozatára hivatkozott. Schwarz így vélekedett Bársony György állításainak történeti hiteléről: „Und wenn es wahr ist, dass Barsony sich seine abzuschliessende Pfeile von einigen Herren Jesuiten seiner Zeit hat zuschneiden lassen, wie solches nach Czwittingers Bericht in seinem Specimine Hungariae literatae, artic. Barsony, von einigen ist gemuthmasset worden, so wird es begreiflicher, woher das kühne, im Grund ganz falsche, Allegat herstamme, aus dem Concil. Ephes. Act. 26. anno 424. Noch verlogener lautet die der Bulle Sylvesters vorausgelassene Anzeige.” De hát törődtek-e valamikor is a hitvitákon azzal, hogy a vitában felmerült érvek hitelesek legyenek, a tényeket mindig a tendencia érdekében színezték vagy módosították. A *Speculum* tendenciáját címének szövege, s az a két bibliai idézet fejezi ki, melyet a címlap verzóján tanácsként adott olvasóinak. Az Ótestamentumból a Jeremias 6. fejezetének 16. versét idézte: „Ezeket mondgya az Ur, álljatok az utakon, és lássátok meg, és kérdezkedgyetek a' régi ösvényekről, mellyik légyen a' jó ut, és azon járjatok' és nyugodalmat találtok a' ti Lelkeiteknek.” Az Újtestamentumból pedig a Jelenések Könyve 2. fejezetének 4. versét: „Vagyon valamim ellened, hogy a' te előbbi szeretetedet el-hattad. Emlékezzél meg azért, honnét estél ki; és tarcs poenitencziát, és az előbbi cselekedidet cselekedgyed.” Vagyis: a protestánsok felhagyhatnának már „eretnek” tanaikkal, itt az ideje, hogy az „apostoli király” nyomdokát követve, elismerjék a pápát az egész keresztyénség fejének, és visszatérjenek a római egyházba. Az említett glosszátor jól látta: „Püspök Bársony György Csábitó munkája ez.” Megfélemlítő írása pedig a *Veritas*, amely azt kívánja az apostoli király utódjától: irtsa ki országából az eretnekséget, mitsem törődve a létük jogi alapjául szolgáló országos törvényekkel mert „Injuriam nemini facit, qui suo jure utitur; & hoc ipsum Jus Pontificium disponendi Ecclesias, habet Rex Hungariae Apostolicus”. A *Veritas* e zárószorai egybecsengenek a *Speculum* mondanivalójával. A kettő között csak az a különbség, hogy a *Speculum* az ország protestáns lakosaihoz, a *Veritas* pedig az ország „apostoli” királyához intézett felhívás.

A Szilveszter-bulla első hazai publikációja a magyar ellenreformáció történetének különösen érdekes dokumentuma. Bársony püspök — ha jóhiszemű volt — abban a meggyőződésben adta ki, hogy a magyar királyság és a magyar keresztyénség alapítólevelét mutatja fel a hagyománytisztelő rendek előtt. S ez a nagytekintélyű okmány kiváltképpen alkalmas lesz arra, hogy a katolikusokat megerősítse a pápai székhez való ragaszkodásban, a protestánsokat pedig meggondolkoztassa: az ellenreformáció nemzeti ügy, a magyarság ősi jogait védelmezi, midőn az első magyar király által a Szent Széknek felajánlott országot meg akarja tisztítani az eretnekségtől. A protestánsok azonban — úgylátszik — kezdettől fogva kételkedtek a bulla hiteles voltában, annál is inkább, mert az, aki közrebocsátotta, valótlan adatokkal akarta erősíteni az okmány tekintélyét.¹⁴

¹³ INCHOFER, Melchior: *Annales Ecclesiastici Regni Hungariae*. I. Roma, 1644. 250–266.

¹⁴ Mióta Hutten kiadta Valla Laurentius könyvét „contra effictam et ementitam Constantini donationem”, a protestánsok egyértelműleg meg voltak győződve arról, hogy a „Constantin-féle donatio — melynek szövegét Bársony a »Veritas«-ban hiteles okmányként közölte, — hamis.” „A pápák eszelték ki, mondja Hutten Valla Lőrincznel, kinek e donatio ellen írt

Szólanunk kell még — tárgyunkhoz illő rövidséggel — arról a hosszú vitáról, amely két évszázadon át — 1740-től 1941-ig folyt a bulla hitelességéről.¹⁵ Inchoffer ezzel a magyarázattal adta ki: Verancsics Antal gyulafehérvári kanonok, utóbb esztergomi érsek akadt rá a trauai egyház levéltárában s *Memorialis* című magánjegyzeteibe lemásolta 1550-ben. A bulla eredetije s e másolata nem került elő, Inchoffer publikációjából ismerjük csak. Ha valóban Verancsics fedezte fel és másolta le, akkor e történetileg és jogilag jelentős okmány majdnem száz éven át hányódott kézről-kézre, míg az *Annales*-ben nyilvánosságra jutott. A hitelesség problémáját egy kiváló protestáns tudós, a már említett Schwarz vetette fel, először a *Dissertatio, in qua initia religionis Christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adseruntur* című tanulmányában 1740-ben.¹⁶ S egy kiváló katolikus történétíró, éppen egy címzetes váradi püspök, Karácsonyi János oldotta meg: gondos diplomatikai kritikával megállapította, hogy a Szilveszter-bulla „cudar koholmány”.¹⁷ Hogy valóban az, ebben már senki sem kételkedik. Ha azonban azt kérdezzük: „ki volt a hamisító, mi volt annak a célja” — e fontos kérdésben nincs egyetértés. Karácsonyi érvek és szövegek sokaságával azt akarta bizonyítani, hogy a hamisító a történeti koholmányairól nevezetes Marnavics Tomkó János boszniai püspök.¹⁸ Lánczy Gyula nézete szerint „Marnavics szerzősége nem tartható fenn”, ő Inchofferre gondolt.¹⁹ Tomkó életrajzá-
nak szerzője, Galla Ferenc is úgy véli: „Ahhoz hogy e hamisítvány szerzőségét Tomkóra bizonyít-
suk, Karácsonyi érvei helyett helytálló bizonyítékok kellene, nézete revízióra szorul.”²⁰ Ez
a mi véleményünk is: „Tomkónak semmi oka se volt saját ügyének előmozdítására bullát hamis-
ítani.” De azzal a tetszetős érveléssel sem tudunk egyetérteni, hogy a hamisítás célja a magyar
király főkegyúri joga körül támadt bonyadalom rendezése; „a papisztikus és a regalista felfo-
gás kiegyenlíteni akarása”.²¹ Úgy gondoljuk, a hamisításnak eredetileg is az volt a tendenciája,
amire ezt Bársony György felhasználta.

Hadd idézzük erre nézve azt a levelet, amelyet Levákovich Ferenc jaskai Ferenc-rendi szer-
zetes, majd szendrői püspök, Aldo brandini bíborosnak írt:²² „Erősen meg vannak győződve a
magyarok, hogy országukhoz a pápának semmi köze, miután őket királyaik térítették meg;
hogy őket jobb nézetre bírjam, Sylvester pápának bizonyos levelét adtam, s gondom lesz,
hogy valami módon nyilvánosságra jusson. Vélém, hogy úgy kellene azt kihirdetni, mintha
Rómában találtatott volna fel, de főmagasságod engedelmé nélkül nem mertem”.²³ A magyarok

művéhez ő írt előszót.” Valla könyvének ez újabb kiadása, nagy hatást gyakorolt a protestán-
sokra, Lutherre is: a „Hutten által kiadott munka olvasásakor győződött meg Luther, hogy
a pápa az Antichristus.” (OPPEL Jenő: Hutten Ulrik törekvései. Esztergom, 1903. 35—36.,
103.)

¹⁵ A vita története 1884-ig megtalálható BALICS Lajosnál: A római katolikus egyház
története Magyarországon. I. (Bp. 1885.) 32—42. — Végül pedig TÓTH László foglalta össze:
Ki és miért hamisította a Szilveszter-bullát? (Turul. LV/1941. 63—70.)

¹⁶ Halae, 1740. — Továbbá: *Initia religionis christianae inter Hvngaros ecclesiae orientali*
adserta. Eademque a dvbiis et fabvlosis narrationibvs repvrgata. *Dissertatio historio-critica*
avctore Gabriele de juxta Hornad. Francofvrti & Lipsiae, 1740.

¹⁷ KARÁCSONYI János: Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. Diplomataikai
tanulmány. Bp. 1891. 178—216.

¹⁸ Világbolondító Tomkó János. (Száz XLVII/1913. 1—11.)

¹⁹ Ki koholta a Sylvester-bullát? (Száz XLIII/1909. 495—498.) — Válasz Karácsonyi
cikkére: Uo. 361—376.

²⁰ Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai. Bp. 1940. 185—189.

²¹ Ez FRAKNÓI Vilmos véleménye is: „Az bizonyosnak látszik, hogy a Szilveszter-bulla
föltűnése és közzététele a XVII. század közepén, a királyi kegyúri jog tárgyában fenforgó vitás
kérdésekkel összefüggésben nincs.” (A magyar kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig.
Bp. 1895. 219.)

²² Ippolito, 1592—1638. 1621-től kardinális, 1623. Camerlengo. (Lexikon für Theologie
und Kirche. Freiburg, 1957.)

²³ E levelet, illetve ennek csak egy részét — a Schwarz kritikájával vitába szálló — KOLLÁR
Ferenc közölte „De originibus & Vsu perpetuo potestatis Legislatoriae circa sacra Apostoli-

véleményével szemben bizonyítani kellett, hogy — idézzük az István királynak címzett bullát — a magyarok első királya, te „az országot és népet sz. Péternek, az apostolok fejedelmének örökre felajánlottad . . . Örökösöd s utódaid . . . köteleztessenek nekünk és utódainknak . . . kellő engedelmességet és tiszteletet tanúsítani s magokat a római egyház alattvalóinak mutatni . . . s idvezítőnk vallásában szilárdan megmaradni s azt előmozdítani”. A bulla szerint az apostoli királyi címet István király azért nyerte el, mert „nem vonakodott Krisztus hitének terjesztése által apostoli hivatalt viselni, magunk és a papság tisztében eljárni és az apostolok fejedelmét mindenek felett különösen megtisztelni”. Bársony felismerte, hogy a bullában nem az egyházigazgatás kiváltságáról, hanem a király egyházvédő kötelességéről van szó, s ebben az értelemben mondotta — a történeti valósággal mítsem törődve — I. Lipótot apostoli királynak. A pápa a bullában csak homályosan utal a király kegyúri jogaira, mondván, ezt egy másik okmányban fogja szabályozni. Midőn III. Ferdinánd a Szent-Széktől apostoli királynak való elismerését kérte, válaszában a pápa is ilyen értelemben határozta meg a magyar királyok apostoli voltát. A kérdés teljesítéséről hallani sem akart, mondván: ha régi magyar királyok használták is az apostoli címet, ez a joguk azóta elenyészett, újra adományozni nem lehetséges, hiszen az ország nyolctized része pogányok és eretnekek kezén van. Az apostoli cím adományozása majd akkor válik esedékessé, amikor a király, Szent István példájára, országát a hitetlenek és az eretnekek kezéből kiragadta, abban a katolikus vallást újra uralomra emelte.²⁴ Bársony is azt várta I. Lipóttól, hogy apostoli király voltát az eretnekek elnyomásával bizonyítsa.

„Levákovich szándékolt csalásának felfedeztetése után”²⁵ a Szilveszter-bulla hamisítóját és a hamisítás indítékait az Aldobrandini bíboros tevékenységéről szóló iratokban kell megkeresni. Figyelemre méltó, hogy a bulla „felfedezését” egy olyan magyar főpap nevéhez kötötték, aki „mindent elkövetett a protestantizmus háttérbe szorítására”;²⁶ egy olyan ferences barát említi, ki hajlandó volt a feltalálásáról szóló traua legendát egy római eredetéről szóló legendával helyettesíteni; s olyan jezsuita tudós adta ki, aki a bulla szövegét e ferencestől kapta. Levákovich levele arra nézve is dokumentum, hogy a bullát ki akarták hirdetni Magyarországon. Miért maradt el? A Bársony-féle publikáció voltaképpen a bulla „kihirdetése”.

corum Regum Vngariae” című munkájában (Vindobonae, 1764.): 159—161. Dátumát nem ismerjük. Levákovich hátrahagyott iratai között Krecselieh zágrábi kanonok találta meg, aki — nem alaptalanul — őt tartotta a bulla készítőjének. — E levél segítségével nagyjából meg lehet határozni a bulla készítésének idejét: A király apostoli címének problémája 1627-ben merült fel, a levél címzettje: Aldobrandini bíboros 1638-ban meghalt, a hamisítvány 1627 és 1638 között keletkezett. Az apostoli királyi címért folytatott küzdelem aktáit I.: Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez. Közli FRAKNÓI Vilmos. Bp. 1890. A CXXXII—CXLIII. számú okmányok.

²⁴ Az elutasítás szövegét Fraknoi a vatikáni levéltár „Nuntiatura Germaniae” című sorozat 119. kötetéből közölte. Világos értelmű kemény beszéd ez: „A címet maga a király sem tartaná nagy becsben, mivel azzal nem a saját személyére és érdemeire való tekintettel ruháztatnák föl. Az sem lehetséges, hogy ezt a címet személyes érdemekre való tekintettel adja néki a Szent-szék: mert Magyarországnak nyolc tized része hitetlenek és eretnekek kezében van, és a többi két tizedrészt az eretnekségtől meg van mételvezve, sőt mintegy csatornát képez, amelybe Ausztria, Cseh- és Morvaország minden tisztátalansága összefoly, ahonnan t. i. az elűzött prédikátorok és eretnekek mind Magyarországra menekülnek, úgy hogy itt minden felekezet hívei, különösen nagyszámú ariánusok találhatnának. Ezért az apostoli cím adományozását akkorra kellene fönntartani, amikor Isten kegyelméből a király, szent István példájára, országát a hitetlenek és eretnekek kezéből kiragadta, abban a kath. vallást újból uralomra emelte. Akkor azután őt a Szent-szék azzal a fenséges címmel, jogosan tiszteli meg, s ő azt mint érdemeivel és érdemeivel szerzettet büszkén viselheti.” Vagyis Bársony a bulla kiadásával, I. Lipót „apostoli” voltának hangoztatásával a Szent-Szék intenciója szerint járt el.

²⁵ Ez a kifejezés Balics Lajos szövegéből való.

²⁶ SÖRÖS Pongrác: Verancsics Antal élete. Esztergom, 1898.

III.

A *Speculum* megjelenése után, de talán vele egyidőben került ki a kassai tipográfiából Bársony György másik libellusa, a *Veritas Toti Mundo Declarata*.²⁷ Ez is kis terjedelmű nyomtatvány, 12 számozatlan levélből áll. Mondanivalóját alcíme is elárulja: *Argumento Triplici ostendens, Sacrum Caesaream Regiam que Maiestatem non obligari, tolerare in Vngaria Sectas, Lutheranam & Calvinianam*. A szerző csak nevét és rangját jelző betűkkel van feltüntetve a címlapon. Lehetséges, sőt valószínű, hogy a *Veritas*-nak is jelent meg magyar nyelvű párja.

A művecske három részre tagolódik. Előbb a protestánsok jogait cáfoló argumentumokat számlálja elő:

Argumentum primum: Ex legibus Hungariae.
secundum: Rationis deducta ex Legibus.
tertium: Ad Adversariorum Confessione.

Ezeket egy evangélikusokról szóló fejezet követi: *Quoad Lutheranos*, de csak látszólagosan, mert a szöveg csak folytatása a fejezetnek — Végül: *Pro Complemento, Sequitur Decretum Constantini Magni* . . .

Az első tétel bizonyítani akarja a protestánsok közjogi helyzetét szabályozó, őket a katolikus restaurációs törekvésekkel szemben védelmező törvények érvénytelen voltát. Nem érvényesek többé, mert a protestánsok megsértették a bécsi béke záradékát, amely kimondotta, hogy a vallásgyakorlat szabadsága számukra csak „*Absque tamen praejudicio Catholicae Romanae religionis*” = a katolikus vallás sérelme nélkül gyakorolható. A protestánsok azonban háborgatják a katolikusokat, s nem tettek eleget a békeszerződés egyéb követelményeinek sem.

A második tétel: Verbőczire hivatkozva tagadja a róluk szóló bécsi és linzi artikulusok érvényét. Eszerint ugyanis érvényes törvény létrejöttéhez a király és a négy rend együttes hozzájárulása szükséges. 1608-ban nem volt jelen az egyházi rend, 1647-ben nem csupán az egyházi rend, hanem a főúri és a nemesi rend többsége is ellenezte a linzi béke becikkelyezését. E törvényeket egyébként is fegyverrel, erőszakkal kényszerítették ki.

A harmadik tétel szerint e törvények csak az augsburgi és a helvét konfesszió levő protestánsoknak engedtek vallásgyakorlatot, már pedig a magyarországi lutheránusok és kálvinisták más tanokat követnek, más ritust gyakorolnak, mint amit hitvallásaik előírnak. Bársony érvelésének leghomályosabb része ez a fejezet. A katolikus sérelmi iratok időnként szóvá tették, hogy a puritánus mozgalom a magyar református egyházat kivetkőztette eredeti állapotából, a puritánus egyházi reform „szép új vallás a pokolra”, a *Veritas*-ban azonban szó sem esik erről szerzője ókori zsinatokkal példálódzik.²⁸

Az érvelés summája az, hogy el kell törölni a protestánsoknak kedvező törvényeket, és vissza kell állítani az eretnekségek ellen hozott hajdani törvények érvényét:

„*Cum autem nullum violentum sit durabile: jure merito Articulus ille, caeterique ibidem in favorem Lutheranorum & Calvinistarum citati, non modo observari non debent: sed absolute tolli, cassari, & annihilari: Articuli vero Ludovici II. Regis, Decreti Budensia, Anni 1523. Articulus 48. & Anni 1526. Articulus 4. & Rudolphi Anni 1604. Articulus 22. in eodemque, divorum quondam Ungariae Regum citati, reassumi, confirmari & debitae executioni mancipari debent.*”

E sorokat olvasva a protestánsok felismerték, hogy a *Veritas* a totális ellenreformáció harci riadója. „A két fél százados harcában — írja Szekfű Gyula — most azon pillanat állott be, mikor a katholicizmus politikusai, széles területeken hatalomhoz jutva, hatalmas gesztussal

²⁷ RMK II. 1269.

²⁸ A „*Veritas*” kitűnő tartalmi ismertetése: BOD, *Historia Hungarorum Ecclesiastica*. II. (Lugduni—Batavorum, 1890.) 52—57.

toolták félre az erő kifejtésüknek útjában álló rendelkezéseket.”²⁹ E pillanat jelentőségéről csak akkor tudunk helyesen tájékozódni, ha feltárjuk elvi és történeti előzményeit.

Az új teóriát egészen félreérténénk, ha elfeledkeznénk arról, hogy a vallási, egyházi törekvések mindenütt és minden időben összeötvöződtek az ellenreformáció és az ellene való védekezés akcióiban is, aktuális politikai törekvésekkel. A bécsi kormányzat helyesen ítélte, amikor felismerte: hatalmi aspirációit csak akkor tudja megvalósítani Magyarországon, ha előbb megtöri a protestantizmust. Viszont a védekező protestantizmus természetes szövetségese a Habsburg-abszolutizmus ellen támadva-védekező, fegyvert kiáltó, gravámeneket hangoztató rendiség, elsősorban a felvidéki vármegyék erős meggyőződésű, végsőkig elszánt birtokos nemesei. Mind a két fél vallásában találta meg terveinek és cselekedeteinek érzelmi és elvi igazolását. Ez az a kor, amidőn a protestáns táborban kialakul a „testi-lelki szabadság” ideológiája, mely bensőséges hangú versekre, prédikációkra és imádságokra inspirálta a protestáns literátorokat. Az a kor, amikor a kormányzat és a klérus szemében azonos tartalmú és következményű fogalomná vált a lázadás és az eretnekség.

Az ellenreformáció számára a kedvező pillanatot Erdély romlása és a Wesselényi-összeesküvés kudarca idézte elő. A „Moribunda Transylvania” nem tudta már védelmezni a magyarországi protestánsokat, a bécsi és a linzi béke vívmányait. A Tizenhárom Vármegye protestáns nemességének táborát szétverte a vihar: sokan megrémültek és katolizáltak, mások Erdély határára menekültek, s készülődtek a vágótt, de alig remélt bosszúállásra.³⁰ A bécsi megtorlás egy kalap alá fogta a rebelleket és az eretnekeket, Szepességben és Sárosban, Lőcsén, Eperjesen, Bártfán királyi rendeletre karhatalommal foglalták el az evangélikus templomokat. S éppen a Szepességben nyílt alkalom arra, hogy Bársony György gyakorlatban is alkalmazhassa a *Veritas*-ban hangoztatott elveket.³¹ Pedig éppen az összeesküvés megtorlására rendelt *Commissio* — amely kezdetben még Lőcsén működött — elnöke: Rottal³² hangoztatta: az országban nem lehet rendet teremteni, ha „az általános izgatottságot vallási kérdésekkel még inkább elmérgesítik.” Rajta kívül senkinek nem volt elég bátorsága arra, hogy legyőzze „a pillanatot” kísértését és megmaradjon a ráció határai között.

Bársony György *Veritas*-ának az a jelentősége, hogy egy sokáig lappangó tendenciát szólatott meg, éppen az aktualitás pillanatában. Mindjárt az Erdély szerencsétlenségét követő esztendőben a nagyszombati nemzeti zsinat megállapította: a magyar protestantizmus megtörésének egyetlen célravezető módja a jogfosztás.³³ Ennek elvi alapvetésével egy keltezetlen, de nyilván a *Veritas*-sal egyidőben keletkezett projektumban találkozunk:³⁴

1. „*Genius et natura est haeresis legitimae potestati resistere, nec quiescet Ungaria, quamdiu tolerabitur haeresis.*”

2. „*Praeterita exempla docent, plures et pene omnes rebelliones in Ungaria per haereticos fuisse excitatos.*”

3. „*Plerique ex haereticis fuerunt complices rebellium, consequenter privilegia, si quae habuerunt, amiserunt.*”

²⁹ Magyar történet. IV. (Bp. 1935.) 187—188.

³⁰ PAULER Gyula: A bujdosók támadása. (Száz III./1869. 1—16., 85—97., 166—178.)

³¹ Szepesi prépostságáról I. WAGNER, Carolus: *Analecta Scep /sii Sacri et Profani. Pars. III.* (Pozsony—Kassa, 1778.) 112—118.

³² Rottalról: PAULER, I. 156—159., II. 170. — Az 1670. dec. 12-én tartott miniszteri tanácsban „Rottal kegyes mérsékletet tanácsolt. Legjobb a lázadást megszüntetni, úgy cselekedni, hogy többé lázadók ne legyenek. . . . Józanul azt kell tenni, amit tenni lehet.” „A primás azonban nagy hévvel ellenzé ez ‚impracticus, haszontalan’ sőt, ‚helytelen’ mérsékletet. Folytatni kell az eddigi ösvényt.” (PAULER, II. 230.)

³³ OBÁL, Béla: *Die Religionspolitik in Ungarn nach dem Westfälischen Frieden während der Regierung Leopold I.* Halle, 1910. 58—59.

³⁴ „An reformatio religionis sectariae hoc tempore in Ungaria sit instituenda.” A *Collectio Hevenesiana IX.* kötetéből Obál ismerteti. Valóban 1671 táján keletkezett.

A jogfosztás igazolásának elmélete kezdetben a „Verwirkungstheorie”: jogaikat a protestánsok azzal, hogy résztvettek a „lázasadás”-ban, eljátszották. Ennek helyére azután a törvények kezdettől fogva való érvénytelenségének elmélete lépett. „Diplomata praecedentia vi, metu, vel per dolum extorta non obligant Caesarem.” — ez a hang szólalt meg az 1662. évi országgyűlésen egy világi követ ajkán: „Soha sem emlegessétek a fegyveres kézzel írt törvényeket! Hol van Bocskai István, hol van Bethlen Gábor, hol van Rákóczi György, kik fogantat reméltet-hetnének az erőködőkkel!” Bársony György munkája ezt a meggyőződést erősítette. Viszont a protestánsokon nem fogott sem ígéret, sem fenyegetés, „mivel a lelki szabadság nekik minden testi szabadságoknál nagyobbban állana”, kinyilatkoztatták: míg vallási sérelmeiket nem orvosolják, „semminemű közönséges ország megmaradására nézendő dolgokhoz addig nyúlni nem akarnak”, s eltávoztak az országgyűlésről.³⁵

Arra nézve, hogy milyen erős és hatékony támaszai voltak a protestánsoknak a vallásügyi törvények, Báthori Zsófia ellenreformációjának kezdeti kudarca szemlélteti. A fejedelemsasszony, II. Rákóczi György özvegye, ura halála után visszatért a katolikus vallásra, s magával vitte 16 éves fiát, I. Ferencet. Megvonta a pataki kollégiumtól, a református papoktól és iskoláktól azt az anyagi támogatást, amelyet nekik a Rákóczi-ház adományozott, melyet Lorántffy Zsuzsanna végrendelete értelmében ki kellett volna szolgáltatnia, de nyílt erőszakot még nem mert alkalmazni velük szemben. Így is beleütközött a vármegyék ellenállásába, ezek az 1647. évi 14. törvénycikkre hivatkozva esetenként 600 forint büntetésben marasztalták el, s mivel nem fizetett, birtokaiból foglalásokat tettek.³⁶ S mikor a király és a nádor „mandatum inhibitorium”-okkal megakadályozták a megyei ítéletek végrehajtását, „a protestánsok betölték lármájokkal az országot, hogy a törvényeket nem tartják tiszteletben azok, kik éppen végrehajtásukra vannak hivatva”.

1671-től kezdve azonban a vallásügyi törvényekkel a hatalom birtokosai mitsem törődtek, s a protestánsok sorsában elkövetkezett az az idő, amelyet történetíróik „gyászévtized”-nek vagy pedig a „véres ellenreformáció” korának szoktak mondani.

IV.

„A koronás király tekintélyével működő ellenreformáció”-t szellemében és taktikájában a jezsuita rend irányította, megvalósításához az erőt katonai karhatalom szolgáltatta. „Ez az idő a magyarországi keresztény polgárháború azon korszaka, amelyben a küzdelmet még túlnyomóan vallásegyházi mozzanatok jellemzik.”

Szellemének érzékeltetésére tekintsünk meg két dokumentumot. Az egyik egy királyi tanácsos votuma, melyben az uralkodónak az alkotmány felfüggesztését, vagyis mostmár az egész magyarság törvényen kívül helyezését javasolta, ami azután 1673-ban be is következett. A másik egy vers: egy valószínűleg jezsuita szerző felhívása I. Rákóczi Ferenchez.³⁷

Íme, a királyi tanácsos javaslata, amelyet Károlyi Árpád tárt fel a bécsi titkos levéltárban:³⁸

„Egy ismeretlen, a magyar nemzetnek dühös ellensége, azt javasolja az udvarnak, hogy a katonaságot szaporítsa az országban, mert a sicíliai vecsernye itt is alkalmazásra találhat; büntesse meg még azokat az asszonyokat is, a kik a fölséget tyrannusnak merték nevezni; ne féljenek, hanem büt-

³⁵ FABÓ András: Az 1662-diki országgyűlés. Bp. 1873. — SZALAY László: Magyarország története. V. (Pest, 1857.) 67–68.

³⁶ PAULER: I. 63–68. — A sátoraljaújhelyi esetet I. DONGÓ GYÁRFÁS Géza publikációjában: Az újhelyi főpap jövedelme a XVII. században. (Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez. XVI/1910. 113–116., 219–220.)

³⁷ Még tisztázásra váró kérdés: Milyen kapcsolatban volt Bársony György a Rákóczi-házzal? I. Ferencet ő temette. (Schmitth, III. 301–302.)

³⁸ Egykorú másolat 1671. végéről. — A magyar alkotmány fölfüggesztése 1673-ban. Bp. 1883. 5. (Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből. XI. 3.)

ran, erővel járjon el, vesse ki egyszer s mindenkorra a pestises farkasokat, a mint az hajdan Sz. Bertalan éjén Franciaországban s pedig sokkal iszonyúbban,³⁹ öldökléssel történt. Az után küldjön be kegyes missionariusokat az országba, kik a vad népet hűsége, engedelmességre hajlítsák. . . . Mindezt hamarosan kell tenni s nem azt mondani, hogy nem jó nyárban ingerelnünk a magyarokat csak azért, hogy a tél tanácskozásban teljék el.”

A vers: Óda, Az Méltóságos Fejedelem Rákóczi Ferencz eöstül maradt eretnekség ellen törrel felfegyverkezett Sasáru.⁴⁰

Mikor az Magyarok boldog békességben
Élnek kedvek szerint kívánt csendességben
Vér szopo véres Mars fenekedésében
Elöl nem mehetne dühösködésében

Miért ősi kardod villám fényességét
Ez egész világnak mutogatod élet
Istennek s császárnak madara erejét
Meg nem szelidítéd restséggel az kegyét

Talám pártos tatár ellen hadaidat
Készítéd pataki pallasra szablyádat
Annak ölésére forgatod kardodat
Poklot irtóztató pánczél sisakodat

Jól vagyon szép kies vérnek indulattya
Nagy uri elmének menköves szikrája
Hamar vitéz módra nyullon elő karja
Szent dühösségében az félsz ne gátollya.

Merészellyed Marsnak tanácsát követni
Római nagy székek szép hasznát keresni
Jövendőben hasznát fogod ennek venni
Mikor zápor után friss nap fog félneni.

Vajmi rut békesség az ki hadat nevel
Az országban veszélyt kebelében telet
Rut mérges kigyókat táplál az is tejjel
Az ki békességben lakik eretnekekkel.

Azért városidbul az jó polgáridat
Meződ, faluidből munkás jobbágyidat
Tábor s váraidbul hű katonáidat
Üzd ki tedd pusztává népes jószágidat.

Hogy sem eretnekség habjaitul Róma
Hányódjék, sülyedjen Szent Péter hajója
Elébb dühösködő Bellona haragja
Jöjjön ki eretnek vér az mezői folyya

Az Religión áll polgári csendesség
Ezen fundáltatik jobbágyi békesség,
Idvesség, ellenben pokol eretnekség
Csak nagy városokat temető dühösség.

Nem áll fön sokáig a Báthori-pálcza
Ha Sáros-Patakon az hitnek vallása
Nem változik, szabad leszen állatása
Annak az mit hiszen kész oltalmazása.

³⁹ „Simul et semel eiiciendo pestilentes lupos, quae admodum in Gallia olim pridie S. Bertholomae longe acrius factum est cedendo.”

⁴⁰ E vers eredetéről más alkalommal fogok írni.

*Hittül szakadtaknak vérekben kardodat
Részegítsd meg! no most! mutasd hatalmadat
Igy szerzessz Rákóczi nemzetnek nyugalmat
Báthor coronának kívánt diadalmat.*

*Félsz? Igaz harczodon megsegít Mars atyja
Segítő seregét számosan bocsátja
Leopold császárnak tüzes vasas hada
Itt toppan ezentul, ne félj! Hozza, hozza!*

*Oh! azért az vétkes szabadság zabláját
Ráncs megh! üzd el! setétes homályát
Hozd fel jobbágyidnak fényes nap sugárját
Igy állatod helyre Isten áldoztáját.*

A protestánsok üldözése 1671-től kezdve országos jelenség,⁴¹ módszeréről úgy tájékozódhatunk mégis legjobban, ha Báthori Zsófia, a világi nagybirtokos és Bársony György, a püspök térítő tevékenységét tekintjük.

„Báthori Zsófia 1671. szeptember 28-án minden jószágáról elűzte a protestáns papokat, mestereket, cantorokat, diákokat . . . Jobbágyainak pedig pénzbírság alatt — mely Beregszászon negyven forintot tett — megtiltá, hogy senki se merjen protestáns papot, mestert, deákot tartani; ha kell temetni, ha kell esketni, ott a plebános, az ő segélyével kell élniök.” E sorokat a kor kítűnő ismerőjének, Pauler Gyulának könyvéből idéztük. Egykorú jelentésben ezt olvassuk: „Már erővel hajtja a szegénységet, még a nemességet is a misére.” Görgei Pál kaposi prédikátor, a kor legjelesebb magyar orvosa, erdőkebe bujdosott előle, mert a fejedelem-asszony megüzente neki: ha kézbe kerül, „dobot csináltat a bőréből”.⁴²

Bársony György különös kedvét lelte abban, hogy személyesen vegyen részt az akciókban, maga foglalja el a templomokat és izzé el a prédikátorokat. Ő evangélikusok között fáradozott, működésének területe Pozsonytól Bártfáig terjedt. A Szepességben teljes munkát végzett, szinte teljesen eltörölte a protestáns vallásgyakorlatot, hat év alatt 6768 lelket térített meg, vagy kényszerített át a római egyházba. A szepesi ellenreformáció eseményeiről jó tájékoztatást ad Bruckner Győző nagy műve:⁴³ *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben*. Csak néhány mozzanatát ragadjuk ki.

1671. szeptember 14-én a káposztafalvi templomot akarta elfoglalni, de ez nem sikerült, mert az asszonyok félreverték a harangokat, sárral és kövekkel fogadták. Erre október 5-én katonaság szállta meg a falut: a templomot elvették, a papot megverték, vagyonkájától megfosztották, s elkergették a gyülekezetből. Toporcon a földesúr, Görgey János tiltakozott a templom elfoglalása ellen, s ezt a püspök távozása után vissza is foglalta, végül is katonai erőszakkal vették el tőle. A megyén keresett orvoslást, s mivel ez nem járt eredménnyel, audienciát kért a királytól. Nála is hiába járt. Ekkor a maga telkén épített oratóriumot és maga pásztorolta a gyülekezetet.⁴⁴ Hunfalván asszonyok foglalták vissza a templomot s állították vissza tisztébe a prédikátort, éjjel-nappal őrizték, s mikor a püspök meglepte őket, záptojással hajigálták. Az illyésfalvi papot a Bársony György kíséretében levő katonák hajánál fogva hurcolták ki a parochiáról. A városokban is tumultusok támadtak megjelenésére, királyi rendeletek és karhatalom nélkül nem tudta volna elfoglalni templomaikat. A király utasítására a Szepesi Kamara emberei is támogatták.

⁴¹ PAULER, II. 412—425.

⁴² Az 1676. március 11-én végbement megyei tanúkihallgatás jegyzőkönyve szerint. L.: ESZE Tamás, Kuruc vitézek folyamodványai 1703—1710. Bp. 1955. 257—258.

⁴³ I. kötet. 1520—1745-ig. Bp. 1922.

⁴⁴ „Pater et patronus Lutheranorum.” Életrajza: GÖRGEY Albert, A topporci és görgői Görgey nemzetség és a svábóci és tótfalvi Sváby nemzetség történetéből. 2. kiad. Igó, 1909. 53—69.

A gyülekezetek ellenállásának megdöbbentő példája Bársony György turolukai esete: „Midőn Bársony György váradi püspök . . . tettel, tollal, szóval buzgó térítő, és rokoneleklű testvére János ítélőmester Turalukára Nyitrába érkezének, a térítés művét folytatandók, 1672. július 14-én az összesereglett lutheránus parasztok Jánost baltákkal, szekercékkel agyonütötték, Györgyöt óranegyednél tovább furkosokkal, cséplőkkel, vasvillákkal ütötték, verték, szúrták, félhalottul az út közepén hagyták.”⁴⁵ Az esetet a bécsi nuncius jelentette Rómába.⁴⁶ X. Kelemen pápa apostoli brévében fejezte ki részvétét a püspöknek testvére halála felett, őt magát pedig buzdította: „Igyekezéssel újult erővel Isten nagyobb dicsőségét emelni.”⁴⁷ A magyarországi restauráció erőszakos cselekedeteit pápai nyilatkozat hitelesítette.

Hasonló jelenségek másutt is előfordultak. A Szatmár megyei Tarpán a reformátusok „megmondották szemében a fejedelemasszonynak, ha mindenkor mellette ül a paternek, bizony megölik”. A mestert „kegyetlenül el marcangolván” valóban „megh ölték a calvista praedicatorok kedves tanítványai . . . úgy azon Tarpa falubeli licentiatust is felkötözvén, ha el nem talált volna szaladni, talán azzal is kegyetlenül bántak volna” — olvassuk Báthori Zsófia egyik pátensében.⁴⁸

Az erőszakos térítés egyre nagyobb ellenállással találkozott. A kormányzat a protestáns nemesurak és a prédikátorok ellenállására számított, de a néppel találta szemben magát. A nemesek között elég kevés olyan bátor ember akadt, mint Görgey János, különben is közülök azok, akik ragaszkodtak vallásukhoz, elmenekültek a kibontakozó nemzeti ellenállás táborába, a prédikátorok pedig inkább mérsékeltek, mint izgatták híveiket. Bársony életét a prédikátor felesége mentette meg. A protestáns népi retorzió cselekedetei azonban kegyetlenségben gyakran meghaladták üldözőik embertelenségét.

A prédikátorok perbefogása 1674-ben csak olaj volt a tűzre. Az elítéltek szenvedésének, gályarabságának híre az egész protestáns világban felháborodást keltett, s közülök azok, akik életben maradtak és a száműzött papok könyveikkel és panaszaikkal elárasztották a protestáns Európát. Jeremiádjai a régi magyar irodalom megbecsült értékei. Bársony György portréjához az is hozzátartozik, hogy leghívebb munkatársa a végtelkéig egzaltált piarista Hanacius által,⁴⁹ aki naplóban örökítette meg személyét és cselekedeteit, kieszközölte a lengyel királynál, hogy rendkívüli törvényszéket állíthasson fel az elzalogosított tizenhárom zsepei városban működő evangélikus prédikátorok elítélésére. Száműzöttséggel sújtotta őket.⁵⁰

Egyre inkább nyilvánvalóvá lett, hogy az erőszak eszközeivel nem lehet sem az országot lecsendesíteni, sem a protestantizmust kiküszöbölni. A király 1678 elején véleményt kért taná-

⁴⁵ SZALAY, V. 153. — SCHMALL: *Adversaria*. (Pest. 1863. — Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. in Hungaria Historica. II. 217—223.) — Klaniczka: *Fata Aug. Conf. Ecclesiarum*. (Uo. III. 143.) — 1673. jan. 21. Testamentum Georgii Bársony, episcopi Agriensis. Ea occasione factum, cum episcopus in possessione Turo-Luka, in Comitatu Nitriensi, per Lutheranos crudeliter verberatus et multipliciter vulneratus esset. (Collectio Kaprinayana. Fol. XLVI. 22.)

⁴⁶ VANYÓ Tihámér: A bécsi nunciusok jelentései Magyarországról. 1666—1683. Pannonthalma, 1935. 65—66. (Pannonthalmi Főiskola Könyvei. III.)

⁴⁷ Egykorú másolata: *Collectio Kaprinayana*. Fol. VIII. 27. Rajta ezzel a feljegyzéssel: „Missum hoc Breve Apostolicum ad Ill^m D. Georgium Barsony Ep. Varadiensem, quod in Ecclesia Parochiali Sakolczae descriptum est sub imagine, in qua Tyrannis hac depicta est.” — L. még: Quart. XIX. 13., 14.

⁴⁸ ESZE Tamás: Tarpa és Esze Tamás. Nyíregyháza, 1966. 23—27. (Szabolcs-Szatmári Könyvek. I.) — A református retorzió kegyetlenkedéseiről I. még: ACSÁDY Ignác, Magyarország belállapota 1680. (Száz XIX/1885. 642—643.)

⁴⁹ FRIEDRICH Endre: Hanacius Ferenc (Franciscus a S. Venceslao) élete. Veszprém, 1906.

⁵⁰ WEBER Samu: Felka város bizonyáglevele a száműzött prot. lelkészek ártatlansága mellett. (Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. I/1902. 23—25.) — BRUCKNER, I. 295—308.

csosaitól: miként lehetne a bajokon segíteni. Bársony György erre halála előestéjén sem tudott más módot ajánlani, mint a lutheránusok és a kálvinisták teljes kiirtását: „Magyarország Istenben boldogult királyai előtt semmi sem volt fontosabb — mondotta — mint a katolikus egyházat hajdani fényében fenntartani, s az eretnekséget visszaűzni oda, ahonnan jött, a pokolba. Felsőged helyzete e tekintetben annál szerencsésebb, minél nagyobbak a szent vallásunkon ejtett sérelmek, a melyeket meg kell bosszulnia. Felsőged elődei, a jelen század elején hódoltak az idő kényszerűségének s tettek kárhozatos engedményeket az eretnekeknek. Felsőged fegyvereinek kedveztek az egek. Mit kételkedik hát?” Vessük össze Bársony György idézett mondatait, amelyekből a *Veritas* szelleme árad, Gubasóczy János váci püspök⁵¹ votumával, s felismerjük, ebben a korban is volt másfajta, nemesebb, Zrínyi Miklós katolikusságához hasonló katolicizmus is Magyarországon, mely úgy volt katolikus, hogy nem feledkezett meg szerencsétlen hazájáról és nem provokált polgárháborút. „Gubasóczy történelemből vett példákkal hosszasan bizonyítgatá, hogy az önkény mindig ellenzést, a törvénytelen szigor dacos forrongást okozott ezen, egyébiránt szelid s törvényes módon könnyen vezethető nemzetben . . . A szelidség, irgalom és kegyelem eszközeinek alkalmazásában nem szabad késni, mert a török félhold felkelőben van, hogy megfojtsa a keresztyéneket; a francia kakas ébren működik, hogy szövetségeit szaporítsa: a keresztyénség hajdan erős védfalának végmaradványait is veszély fenyegeti, melyek ha ledőlnek, a szomszéd országot is ugyanazon bajok árja borítandja el, mely Magyarországot elnyelte. Maga a katolikus vallás is szebb virágzásnak induland, ha ő felségének kegyelme a békét helyreállítja . . . ”⁵²

V.

Vegyük számba a *Veritas* ismert kiadásait és a feltételezett kiadásokról szóló adatokat.

1. Az 1671. évi Kassán megjelent első kiadást már ismertettük, és mondtuk, hogy bizonyára volt egyidejű magyar változata is.

2. A bécsi kiadások: a) „Viennae 1672. excusa typis Mathaei Camerovii.” Nagy Barna szerint ezt a kiadást a magyar szakirodalom nem ismeri,⁵³ pedig már Czvittinger említi a *Specimen*-ben.⁵⁴ b) Bizonyára Bécsben készült az 1672. évi bilingvis: latin-német kiadás is. Hasábosan közölt német szövege „Auss dem Lateinischen zu Wien gedrueten Exemplar ins Teutsche überetzt. Im Jahre 1672.”⁵⁵ Minden bizonnyal a Camerovius-féle latin szöveg fordítása.

A *Veritas* tehát már ismeretes volt, sőt kelendő is, a császári kormányzat székhelyén. Az uralkodó is tudott róla. Midőn ugyanis Nostitz cseh kancellár és Hocher főudvarmester megvizsgálták az Ampringen-kormány számára készített instrukciót, azzal az indokolással javasolták „az eretnekek elleni invectivák kihagyását”, hogy még eddig a fölség nem határozott: „vajon a magyaroknak adott diplomákat szándékszík-e megtartani vagy sem?”⁵⁶ Fontos adat ez: a *Veritas*-t I. Lipót nem merete kormányprogramnak nyilvánítani, de bármennyire is helyeselte a valláspolitikai „delicat ügyében” az óvatosságot, gyakorlatilag mindig a jogfosztás elvét alkalmazta az erőszakos ellenreformáció éveiben. Egyetlen olyan esetről sem tudunk, hogy valamelyik templomfoglaláshoz megtagadta volna a királyi rendelet kiadását, a karhatalom alkalmazását és a kamarai adminisztráció közreműködését.

⁵¹ Életrajza: VERESS, 45.

⁵² Az idézett votumok szövegét l.: KAZY, Franciscus, *Historia Regni Hungariae. Tyrnaviae, 1749. III. 207—210., 224—228.* — ZSILINSZKY, III. 397—399.

⁵³ *Geschichte und Bedeutung des Zweiten Helvetischen Bekenntnisses in den Osteuropäischen Ländern.* (Glauben und Bekennen. Zürich, 1966. 123—126.)

⁵⁴ RMK III. 4767.

⁵⁵ RMK III. 2609. OSzK.

⁵⁶ KÁROLYI, 25.

3. Alighanem egy ismeretlen *Veritas*-kiadásra utalnak a bécsi Hadi Tanács 1677 júliusában keletkezett átiratai és rendeletei.⁵⁷ A Consilium Bellicum július 6-án arról értesítette a Magyar Cancellaria-t, hogy az erdélyiek — nem csak Teleki Mihály, hanem Apafi fejedelem is — panaszt tettek: az egri püspök olyan könyvet nyomtatott ki, mely szerint a nem-katolikusoknak tett esküt nem kell megtartani, s a fejedelem kérte: ilyesmit ezentúl ne engedjenek kinyomatni. A Consilium még ezen a napon értesítette a Zehenter és Walsegg felső-magyarországi biztosokat a Cancellariá-hoz intézett átiratáról. S július hó folyamán újra foglalkozott ezzel az ügygel, melynek részleteit még nem tárta fel a kutatás, s iratai sem kerültek elő.

Az 1677. év eseményeiből arra lehet következtetni, hogy Bársony püspök újból kiadta a *Veritas*-t, intelmül azok számára, kik engedékenységgel szerették volna lecsendesíteni a jórészt protestáns felkelőket. Barkóczy László figyelmeztette az udvart, itt a kedvező alkalom a meg-békélésre: a bujdosók vezérei egyenetlenkednek, a török nem segíti őket eléggé, s ha most a kormányzat megígérné a protestánsoknak: minden vármegyében egy templomot teljes szabadsággal használhatnak, és a hivatalok betöltésénél ezután nem tekintenek a vallásra, a felkelők hallgatnának a jó szóra.⁵⁸ De a püspök tiltakozott a terv megvalósítása ellen: „Amin eddig Felséged elődei siker nélkül igyekeztek, Felséged ne kételkedjék száműzni, kiirtani a felkelőket, a felségsértő protestánsokat; ezt tévén, a lázadásnak eloltja a kanócat, előli csiráját, bedugja forrását az ősi vallást helyreállítja, trónját megszilárdítja . . .”

4. A soproni országgyűlésen, 1681. július 24-én az Evangelicus Status követei a király megbízottja, Nostitz előtt szóvátették, hogy a katolikusok a gyűlés tagjai között a *Veritas*-t osztogatják.⁵⁹

A gömöri követe naplójában az esetről ez a tudósítás olvasható:

„Az Evangelicus Status küldé követeit ő Nagyságához, kik által üzenhessék meg ő Nagyságok az ő Felsége resolútióját. A végre ő Nagyságokhoz Gerhard György Uram, és ed nyhány becsületes Követ Attyafiak expedáltattak.” E követekek sérelmezték: „A Catholicusok Gravaminajokat bé adván, azok az Evangelicus Statussal mind ekkoráiglan sem communicáltattak. Arra felelték Nosztics Uramék, hogy ő Felsége nem imputálja azokat a dolgokat az ő Felsége hívségiben meg maradt Evangelicusoknak, és pro suspenso akarja azon Gravaminákat tartani, 's nem akarja, hogy azoknak ki adásával tovább való Contentiók és disputatiók legyenek, hanem per amicabilem Compositionem legyen accomodatioja az Evangelicusok meg bántódásának az 1647 Eszendő beli mód szerint, kérvén azon fellyebb említett Atyafiakkal ő Kegyelmekek, hogy azt insinuállyák az Evangelicus Statusnak. Elöl hozván ő Kegyelmekek ott Nagyságok előtt a' Bársony György Libelussát. (Mellyet az Evangelica Religionak e Házából való eversiojára irtt, és Toti mundo patefacta Veritasnak intitulálta, tractálván, hogy arrul való végezésit a' Hazának ő Felsége nem tartoznék meg állani, és azt mostanában is ki nyomtatták, 's egynek másnak osztogattyák.) Kire nézve is az Evangelicusok a' Catholicusoktól semmit sem remélhetnének. Arra mondották a' Commissarius Urak: Nem az ő Felsége hírével 's akarattyával vagyon, de abban sem kell az Evangelicusoknak meg ütközni, mert ő Felségének kivált képpen való intentiója az, hogy satisfactiója legyen az Evangelicusoknak.”

E másik követi napló is megemlékezik e nevezetes beszélgetésről:

„Die 23^a July. Primo Gravamina Tredecimo Comitatum sunt in Collegio Compilatorum perlecta, non sine gravissimis in Punctis nonnullis Cleri, et Evangelicorum affectibus, praesertim in Negotio scripti cujusdam Barsoniani, et aliis in Praejudicium haberi Exercitii Religionis, tandem. Die 24^a July . . . Continuat Perlectio Gravaminum, eotum ab Excellentissimo Domino Comite a' Noszticz, fit Evangelicis insinuatío, ut certi Ablegati Nomine Evangelico Status hora

⁵⁷ SZABÓ István: Protestáns egyháztörténeti adatok az 1670—1681. évekből a bécsi hadi-levéltárból. (Egyháztörténet. Új folyam. II/1959. 350—351.)

⁵⁸ ZSILINSZKY, III. 396—402.

⁵⁹ OL Regnicolaris lt.: Kovachich Márton György másolatai az 1681. évi országgyűlés aktáiról.

*octava Matutina adsint . . . Eotum propositum est omnia cum commotiae publica negotia per Clerum involvi, Disputationibus, prout hic hesterni oratione cujusdam Libelli sub Titulo: Veritas toti Mundo declarata, ac in Manifestum Praejudicium Autoritatis Suae Majestatis Sacratissimae in publicum sparsi, quem Catholici Superiorum Partium, et Evangelici articuliter tollendum instavit, quod sine graviter recenserunt Domini Commissarii.*⁶⁰

E két szöveg alapján arra kell gondolnunk, hogy a *Veritas*-t 1681-ben újból kiadták. Nem valószínű, hogy az 1677. évi edíciót terjesztették volna az országgyűlésen, s bizonyára a vármegyékben is. Mi ne tévesszük össze az 1681-ben Nagyszombatban kiadott *Vindicata*-val, amelyről még részletesen fogunk szólni.⁶¹

5. 1706-ban Nagyszombatban került ki sajtó alól a *Veritas* újabb kiadása, mely az eredeti kiadáson kívül tartalmazza „Nagy Constantinus császár decretuma”-t és „II. Sylvester pápa bulláját”, s e zeken kívül még „Sz. István, I. András, Sz. László, II. András, I. Ferdinánd, II. Rudolf királyoknak a vallást illető decretumai”-t.⁶² A kiadás fautorának nevét 37 betűből álló rövidítés jelzi. De Backer e kiadást Szentiványi Mártonnak, az igen nevezetes jezsuita professzornak, „a rend e tudós és szentéletű tagjá”-nak tulajdonítja.⁶³

E kiadás az 1705. évi országgyűlés vallásügyi határozatai ellen tiltakozó jezsuita publicisztika egyik darabja. A szécsényi határozatok a bécsi és a linzi békét törvénybeiktató artikulusok elismerésén alapultak. Ezek érvényességét a katolikus rendek ez alkalommal is tagadták, s most a *Veritas* újabb, mellékletekkel megtoldott kiadásával „toti mundo” tiltakoztak ellene. Szentiványi nem érte meg az országgyűlést, 1705. március 29-én meghalt. E kiadás fautora alighanem Gyerényi Pyber László — a Rákóczi-szabadságharc történetében rossz emlékeztető — címzetes püspök.⁶⁴

6. Zoványi Jenő szerint a *Veritas*-t 1721-ben megint kiadták Nagyszombatban,⁶⁵ nyilván tiltakozásként abból az alkalomból, hogy 1721. március 25-én összeült az a katolikusokból és protestánsokból alakított 25 tagú bizottság, amelyet az 1712–1715-i országgyűlés rendelt a vallásügyi sérelmek megvizsgálására és orvoslására. E kiadást ez ideig nem tudtuk előkeríteni. Az volt a rendeltetése, hogy erősítse annak az ismeretlen szerzőtől származó műnek hatását, amely a pesti commissio ülésézekor gr. Erdődy Gábor egri püspök szárnyai alá húzódva „subtilis teológiai következtetések során a heretikusok teljes megsemmisítését, akár halálbüntetés árán is javasolta”.⁶⁶

⁶⁰ OKOLICSÁNYI Pál — özv. Révay Dánielné Bossányi Judit követe az országgyűlésen — az esetről könyvében (*Historica Diplomatica de statu Religionis Evangelicae in Hungaria . . . 1710. 69.*) ezt írja: „Libellus, de cujus reiterata in Comitibus Soproniensibus in populum sparsione Evangelici conquesti sunt die 24. Julii Anno 1681. et cum in manifestum praejudicium Autoritatis Regiae Majestatis facta fuerit, ut articulariter tollatur, institerunt.”

⁶¹ SERFŐZŐ József munkájában (Szentiványi Márton S. J. munkássága a XVII. század küzdelmeiben. *Jezsuita Történeti Évkönyv 1941. 95.*) azt olvassuk, hogy „az országgyűlés tartama alatt két kiadásban is újra kiadták a »Veritas«-t Nagyszombatban.” Ez tévedés. Jegyzetéből is kiténik: nem a „Veritas”-ról van szó, hanem Pósházi János művének cáfolatáról, a „Vindicata”-ról, amelyet először 1681-ben, másodszor 1721-ben adtak ki Nagyszombatban.

⁶² RMK II. 2257. OSzK

⁶³ Serfőző nem tud Szentiványinak az 1706. évi „Veritas”-kiadásban való részvételéről.

⁶⁴ Életrajza: VERESS, 67. — 1704-től, megüresedvén az esztergomi érseki szék, ő lett a vicarius generalis.

⁶⁵ Egy kéziratoss jegyzete szerint. PETRIK nem említi. Valószínű, hogy nem a „Veritas”-ról, hanem az 1721-ben újra kiadott „Vindicata”-ról van szó.

⁶⁶ *Opusculum theologicum in quo queritur, an & qualiter possit princeps, magistratus, dominus catholicus, in ditione sua retinere haeticos; vel contra, poenis eos, aut exilio ad fidem catholicam amplectendam cogere? Tynaviae, 1721.*

8. Nagy Barnától tudjuk, hogy még 1763-ban is kinyomtatták a *Veritas*-t, de hét esztendővel később ezt a kiadást a kormányzat elkoboztatta.⁶⁷ Hogy miért éppen 1763-ban adták ki újra, erre a kérdésre nem nehéz felelni. 1763-ban megjelent könyvében Damiani János váci főesperes azt fejtegette, hogy „a római katolikus királyok, fejedelmek, hatóságok és nagyurak a birtokaikon tartózkodó eretnekeket erőszakos módon és ha kell, legszükségesebb eszközökkel, halálbüntetéssel is kényszeríthetik a katolikus hitre”.⁶⁸ De éppen 1763-tól kezdve a főúri könyvtárakat — s tegyük hozzá: a protestáns prédikátorok könyvtárait is — elárasztják a francia felvilágosodás eszméit hirdető könyvek. 1765-től kezdve a felvilágosult II. József correngens Mária Terézia mellett. Damiani művének és az ezt támogató *Veritas*-kiadás elboboztatása már jelzi a magyar valláspolitikában bekövetkező nagy fordulatot.

Korántsem gondoljuk azt, hogy a fentiekben *Veritas*-kiadások teljes sorozatát nyújtottuk. Csupán a kutatás eddigi eredményeit ismertettük.

VI.

Most tanulmányunk rendjén a *Veritas*-szal szembeszálló iratokat kell szemügyre vennünk. A protestáns teológusok válaszai a kor eszmetörténetének kiemelkedő forrásai, a körülöttük jelentkező kiadástörténeti problémák felismerése és megválaszolása szép feladat, az irodalomtörténetet azonban az a reflexió érdekli, amelyben egy versszerző mondotta el: milyen gondolatokat és érzéseket támasztott benne a *Veritas*.

Az ismeretlen szerző versének Thaly Kálmántól származó címe: *Papvilág Magyarországon*. 32 — soronként 12 szótagot tartalmazó — 4 soros strófából áll. A Szencsei-kódexben található szövegét Buda János közölte a kódex betűhív kiadásában,⁶⁹ először Thaly adta ki az *Adalékokban*.⁷⁰ Az ének mondanivalójának summáját a versfőkönyv nyújtja: PAP VILAG MAGIART RAG MERT NALA ŪRASAG. Nótajelzése: „Egekben lakozo szent.”⁷¹

- (31) „Adót midőn magyar nimetnek fizetne,
Minden dolgaiban pap szájában nézne,
Egy ifju hazáját sírván így könnyezte,
Ezt írta ezerhatszáz és hetvenegyben.
- (32) Gyalló írásomat az ki olvasgatja,
Versfejekben látja, az magyart mi bántja.
Az aulornak nevét itt szükség, ne tudja,
Mert megemésztené papoknak fullánkja.

A szerző buzgó protestáns, de nem egyházi ember. Gondolatvilágában a nemzeti és a vallási sérelem, az egyházi és a politikai gravámen szorosan összefonódik. Jól látja: 1671 végzetes esztendő a magyarság számára: Ebben az évben veszi kezdetét az erőszakos ellenreformáció, ebben az esztendőben terhelik meg Magyarország lakosságát elviselhetetlen adókkal. Az ellenreformáció 1671. évi eseményeit felesleges most elmondanunk, elég, ha utalunk Szőnyi Nagy István irodalmi értékű könyvére, a *Martyrok Koronájá*-ra, melyben elmondja a tornai temp-

⁶⁷ Petrik 1712—1860. évi bibliográfiájában ez sem található, a „Pótlások” most megjelent kötetében sem. Az elkobzást elrendelő iratok sem kerültek még elő.

⁶⁸ Damiani könyvének címe: *Justa religionis coactio . . . Budaë, 1763.* — SZEKFŰ ezt is említi Erdődy könyvével együtt: IV. 458.

⁶⁹ Szentési-dalokkönyv. Sajtó alá rendezte BUDA János. Bp. 1943. (Régi Magyar Verses-könyvek. I./A 43. ének.

⁷⁰ THALY Kálmán: *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez*. 2. köt. Pest, 1872. I. 8—14.

⁷¹ Szövege, dallama nem ismerős.

lomfoglalás történetét.⁷² Az ország új adóterhei: a hadi és a fogyasztási adó. „1671 márciusában császári rendelettel minden vármegyének és városnak köteleességévé tették a területén levő idegen katonaság eltartását, s ugyanekkor megállapították a heti »porciót«, amennyit élelemből, takarmányból, fűtési anyagból egy-egy katona eltartására kellett szolgáltatni.⁷³ Ettől kezdve a sérelmi iratoknak és a politikai költészetnek legfőbb mondanivalója a „porció” miatt való nyomor és elkeseredés:

„Megemésztett a porció,
Nincsen benned már semmi jó!
Hol hired,
S fegyvered?”⁷⁴

„S ezen felül még a császár tetemes pénzadót vetett nemesre, nem-nemesre egyiránt, és minden font hús, minden pint bor, ser, pálinka után, mézáróssal, csaplárossal országszerte fogyasztási adót fizettetett.”⁷⁵ A király politikai tekintetben azért esküszegő, mert országgyűlés nélkül, sőt a főrendek tiltakozása ellenére terhelte meg az országot:

- (13) „Az egész országnak, nemcsak eretneknek,
Esküdt meg ily hittel az magyar nemzetnek:
Régi szabadságát megtartja népének,
Minden igazságát öregbiti ennek.
- (14) Romlott országunk lám, mast is érzi s látja,
Hogy az állhotatlan hitit meg nem állja,
Midőn szabad nemzetünket sarcollatja,
Temérdek adóval éppen elpusztítja.

„Az ország összes törvényeit és szabadságát” az uralkodó csak két évvel később, 1673-ban, törölte el.

1671-ben a király konkrét hitszegése az, hogy a *Veritas* elveit egyik napról a másikra átültette a gyakorlatba. Az egész ország felismerte: Bársony György libellusa nem egy vakbuzgó püspök véleménye, hanem kormányzati program a valláspolitikai egész területén, mert megjelenésével egyidőben az egész országban megkezdődött a protestánsok üldözése, s többé nem védi őket a törvény, amelynek őket védelmező artikulusait még Báthori Zsófiával szemben is sikerrel alkalmazták. A hitszegésre papok bírták rá a királyt:

- (9) „Az mastanyi királyt pap tartja fékszárnál,
Arra huzzák-vonszák, mit érsek predikál.
Hogyha ellenek jár, pápa átka rászáll,
Csak papvilág fénylik, az magyar alászáll!
- (10) Gonosz fogásokkal szegényt elhitették,
Királyi szent hitit véle megszegették.
Eretneknél hüttel az mi fogadtatik,
Nem szükség megállni, ilyen ok vettetik,
- (11) Istennek megesküdt igen erős hüttel:
Országunkban nem bánt senkit üldözéssel,
Hanem három vallást megtart békességgel,
Mégis fogásokkal játszik szent hüttel.

⁷² RMK I. — Az 1671. márc. 11-én este történt templomfoglalás leírása: PAULER, II. 238—240. Itt bukkan fel a közmondás „Herkó páter”-e.

⁷³ SZEKFŰ, IV. 185.

⁷⁴ Az „Allegorica simul et sarchastica Expressis . . .” című vers 2. strófájában. R. KISS István fedezte fel és adta ki: Adalékok a Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. (Száz XXXVIII/1904. 654—697.)

⁷⁵ SZALAY, V. 145.

- (21) *Rád néz igaz bíró, magyarok királya!
Meglásd, hogy megéget az papok igája.
Imé, koronádnak jóltalmazója
Az pogányhoz állott, ki volt örállója.*
- (22) *Tapasztalja mivel hited hamis voltát,
Elvonyád magyarnak régi szabadságát,
Pap-urakra biztad minden igazságát,
Nem hagyád békével lölkünknek jószágát.*
- (23) *Neved hirdetői, igéd forgatói
Tömlőccel kintatnak lölkünk tanítói.
Pusztán állnak mastan Istennek templomi,
Csak égi madarak sokaknak lakosi.*

Az ének szerzője Magyarország nyomorúságát annak tulajdonítja, hogy papok uralkodnak rajta:

- (2) *„Akárhová tekénts, mindenütt pap az ur,
Kincses jószágodban ő kedve szerént tur,
Minden dolgaiddban, tanácsodban pap tur,
Akaratjok ellen nem pöndülhet egy hur.*
- (3) *Pap töltözik minden te jövedelmeddel,
Pap bíró országodnak legnagyobb részével,
Pap hizik zsiroddal, töltözik kincseddel,
Te koplalsz-nyögsz, nézed csak könnyes szemekkel.*
- (7) *Az ország dolgáru papok dirigálnak,
Törvényt, kauzákat, azok indikálnak.
Világi tisztekben papok vállogatnak,
Csak azt nem nyerik meg, az mit nem akarnak.”*

A történetírónak nincs nehéz dolga, mikor hitelesítenie kell ezt a képet, mert olyan katolikus férfiakra hivatkozhatnak, akik az országra, de az egyházra nézve is veszedelmes jelenségnek tartották a papság eluralkodását a közéletben. Annál is inkább, mert a magyar klérus erkölce — ritka kivétellel — mélyen alatta maradt a közéleti etika követelményeinek. Gondoljunk Nádasdy országbíró portréjára Szelepcsényi érsekről az *Oratio*-ban,⁷⁶ vagy Orbán István perszonalisára Kollonichról.⁷⁷ A *Papvilág* szerzője széles körben elterjedt főúri és nemesi közvéleménynek adott hangot ebben a strófájában:

- (24) *„Az mely kevés pap van Isten-szolgálatra,
Több van, mint kölletlen, tisztre, uraságra.
Nagy jövedelmeket mindenik kívánna,
Nem törődik azon, akármint szolgálna.”*

A „pap-urak”, akik „fékszáron” tartják a királyt: Szelepcsényi György⁷⁸ esztergomi érsek, a király helytartója; Kollonich Lipót⁷⁹ bécsújhelyi püspök, a magyar kamara kincstartója; Bársony György⁸⁰ váradi püspök, királyi és kamarai tanácsos.

⁷⁶ VERESS Endre: Nádasdy Ferenc Oratio-ja az ország négy rendjéhez. (1668.) (Történelmi Tár. 1896. 101—112.)

⁷⁷ A gömői követe naplójában 1681. okt. 18-ról. Idézi ZSILINSZKY, III. 482—483. — Gömör vármegye követei az országgyűlésen: Uzzai Gyöngyösi István és Istvánffy Mátyás.

⁷⁸ Életrajza és arcképe: VERESS, 28—30.

⁷⁹ MAURER, Joseph: Cardinal Leopold Graf Kollonitsch Primas von Ungarn. Innsbruck, 1887. — Jellemzése: SCHMALL: Adversaria. (Monumenta. II. 248—249.)

⁸⁰ PAULER jellemzése róla: „Vizsga, fáradhatatlan”; „Kötekedő és erőszakra hajló”. (II. 159., 420.)

Az énekszerző Szelepcsényire gondolt, amikor ezeket a sorokat írta:

- (4) „Gondviselő urunk vala palatinus,
Mastan gubernátor egy hitvány plébánus.”
- (6) „Nemhogy igyekeznék országunk javára,
Sőt inkább öregből ország nagy kárára.”

Nádasdy jellemzése róla sötét, indulatos, de igaz. „Esze, mint a világnak négy részéről fuvó forgószelel . . . Ocsmány fősvénységét, rendetlen magaviseletét, . . . részegeskedését ismeri az egész világ . . . Nincs oly igazságtalan dolog, mit tőle pénzen megkapni ne lehetne.”

Kollonichra utal ez a mondat: „Kincses jószágokban ő kedve szerint tur”, mert ő gazdálkodik az ország pénzével. Az 1681. évi országgyűlésen meg akarták fosztani tisztétől, de a klérus pártját fogta. „Okát nem tudhatom, miért — mondotta a diétán a perszonális, Orbán István — mert a magyar papi rendnek soha jóakarója nem volt, s nem is léssen . . . A vacans püspökségeket . . . nem magyaroknak, hanem olaszoknak conferáltatja; a mint most is vannak oly papok és püspökök a magyarországi klérus között, hogy Rómában az ablakok alatt kosarakkal hordozták a fűgét és úgy árulták, s complárkodtak. Azoknak nagyobb tisztí vagyon, mint kegyelmeteknek. Trucz néked Klérus Uram, a ki a pápának kocsisa vagy fullajtárja volt. Némelyeknek Olaszországban feleségek, fiok, leányok vagyon, s már most Magyarországnak hintóban járó pap urak; s a mit itt kereskednek is, bizony nem az ország hasznára fordítják, hanem Olaszországba küldik.”⁸¹ Ezekre az idegen, főként olasz papokra célzott az énekszerző:

- (5) „Mert tudjuk: az kinek nem borja, nem nyálja,
Német, olasz, magyarnak nem jó barátja.”

Bársony György, „a szemes váradi püspök” szertelen ambícióját — bíboros akart lenni — és kapzsóságát — gondoljunk a szegény bihariakra — már említettük. Még tegyük hozzá: tanú volt Nádasdy hűtlenségi perében — ellene. Vallomása szerint az országbíró tudott arról, hogy az összeesküvők a császár életére leselkednek. Nádasdy tagadta, hogy ilyesmit mondott volna: „Bársony ellensége, testvére, a protonotarius miatt, kit ő nem szeretett, és többször megintett hanyagságáért . . . Egyébként is Bársony püspök nem barátja, nem is beszélt vele soha négyszem közt tovább, mint a meddig egy Miatyánk tart.” Íme, Bársony, aki az eretnokség teljes kiirtását követelte, segített vérpadra juttatni azt az embert, aki legtöbbit tett e cél megvalósítására: „Ki 30 év előtt eretnekből buzgó katolikussá lett; Sopronyban az ifjúság nevelésére jezsuita collegiumot, Stoczingban az augustinianusok és szervitáknak templomot és kolostort alapított. Ki mint apostol üldözé a tévhitet, kinek köszönhetni, hogy ott, hol az előtt 10 katolikus volt, most 2000 van; ki 40 000 lelket térített vissza az egyház kebelébe, és Rómába ment csak azért, hogy Szent-Péter és Szent Pál sírján imádkozhassék.”⁸²

VII.

Mindjárt megjelenése után három magyar református teológus vállalkozott arra, hogy megcáfolja a *Veritas*-t: a debreceni professzor Komáromi Csipkés György; a gyülekezetéből, Göncről elűzött s ekkor Debrecenben lappangó Szatmárnémeti Mihály,⁸³ és végül Pósházi János pataki professzor, aki — miután Báthori Zsófia 1671. október 20-án a pataki iskolát elvette

⁸¹ „Tipikus példái ennek a rendszernek a Jányak:” a három Jány püspök. (HERMANN Egyed: A bátaszéki németek és népdalaik. Bp., 1929. Német Philologiai Dolgozatok. XXXVIII. 12—15.)

⁸² PAULER, II. 281., 329. — Nádasdy buzgóságáról: I. 29—32.

⁸³ ESZE Tamás: Kolozsvári könyvek Baranyában. (Sajtó alatt.)

a reformátusoktól — Erdélyben talált menedéket.⁸⁴ Tehát a három közül kettő a Bársony György által kezdeményezett valláspolitikai áldozata. Mind a három válasz álnéven, illetve a szerző nevét rejtő betűkkel jelent meg. A kutatás sokat bajlódott azzal, hogy a szerzők nevét kiderítse, s eloszlassa a tévesnek bizonyult feltevéseket. Ezen a téren már nincs is tennivaló. Ha azonban a *Veritas* hazai és külföldi történetét vizsgáljuk, még sok feladat vár megoldásra. A katolikusok csak Pósházi cáfolatára válaszoltak, de csak 1681-ben; miért csak kilenc esztendő múlva? Ismerték-e eléggé a külföldi protestánsok a *Veritas* hazai vitairódalmát, s reflektáltak-e rá? Tiltakoztak-e, irtak-e cáfolatokat a *Veritas* ellen? Érinteni fogjuk ezeket a kérdéseket is.

1. A keletkezés időrendjében az első vitairat alighanem a *Molimen Sisyphium. Ostensa per Georgium Nicolai Thysanodum, R. D. T. V. Q. D. D. M. R. Theopoli Hypozygiadae. Anno 11. DC, LXXII.* Negyedréti könyvecske, 16 számozatlan levélből áll.⁸⁵ Maga a szerző említi latin és magyar nyelven írt munkái között: „Molimen Sisyphium. Imp. Claudiopoli. A. Ch. 1672. Tehát mind a két kiadás a kolozsvári nyomdában készült. A magyar kiadásnak egyetlen példánya sem ismeretes. Szabó Károly — címe után ítélve — eleinte úgy gondolta, hogy „az akkor Sámbar és Pósházi közt folyt hittani vitához tartozik”, később, mikor a mű latin kiadását látta, felismerte: Bársony György *Veritas*-a ellen írt cáfolat.⁸⁶

2. A második: a *Falsitas Veritatis Toti Mundo Declaratae, In negotio tolerantiae exercitii publici Religionis Protestantium in Hungaria. Breviter et dilucide ostensa a S. A. T. D. E. P. H.*⁸⁷

E kis művel sok baja volt könyvtörténeti kutatóknak. A régiek azt keresték: kinek a nevét rejti a megfejthetetlennek látszó latin betűsor? Bod Péter azt állította, — de nem bizonyította, — hogy Pósházi Jánosét. Horányi bizonyítani akarta Bod feltevését, de elég sután: a betűsor második tagját, az *A-t P-re* cserélte. Budai Ézsaiás elvetette Bod állítását, s rátapintott a probléma lényegére: *S. A.* ez annyit jelent, hogy „Scriptor Anonymus”. Ezt viszont majd Révész Kálmán vonta kétségbe, mondván: „Az első két betűnek kereszt- és vezetéknevet kell jelentenie.”⁸⁸ Hogy ki a szerző, ezt végül is Zoványi Jenő derítette ki. Észrevette, hogy Szatmárnémeti Mihály kolozsvári prédikátor „Dominicalis Praedicatorok Toldalékja” című, 1686-ban megjelent könyvének címlapján ezt írta magáról: „a Kolosv. Orth. Eccles. edgyik m. Praedicatora s a Christus üldöztetésének társa, az A. S.”, vagyis ő a *Veritas*-ra válaszoló „Anonymus Scriptor”. „Itt épen úgy álnévvel, valamint a betűk komoly jelentés nélküli játékával van dolgunk, — mondotta Zoványi — mint a Komáromi Csipkés György munkájánál, ahol mind az álnév, mind a betűk játéka nagyban szerepel (még megfejthetlenebbül), és mint ahogy a másik két cáfolat szerzője is álnév alá rejtőzött, hogy ismeretlen maradhasson a nekik sokat árthatók előtt.”⁸⁹ Ez valóban helyes magyarázat, hiszen a Bársony György ellen versben tiltakozó literátor is félvén hallgatta el nevét: „Az autornak nevét itt szükség, ne tudja, — Mert megemészténé papoknak fullánkja.”

Hol és mikor adták ki a *Falsitas*-t? — erre a kérdésre még nehezebb választ adni. Egykorú magyarországi kiadását nem ismerjük. Egy példány megvolt Pap Gábor dunántúli református püspöknél Komáromban, 1888. május 19-én Szabó Károlynak írt levele szerint, de kérdés: vajon nem a *Falsitas*-nak ama bilingvis: latin—német kiadása volt-e ez, amely 1672-ben

⁸⁴ A Pósházi-irodalom nem foglalkozik az ő „Veritas”-cáfolatával.

⁸⁵ RMK II. 1294.

⁸⁶ BÖLÖNI Sándor ifj.: Komáromi Csipkés György munkáinak címsorozata. (Száz VII/1873. 137—141.) — SZABÓ Károly: Komáromi Csipkés György magyar nyelven kiadott munkáiról. (Uo. 345—351.)

⁸⁷ RMK II. 2052. — Bruckner a „Veritas”-t összetévesztette a „Falsitas”-sal. (I. 302.)

⁸⁸ Egy megfejtett s egy megfejtendő prot. irodalomtörténeti kérdés. II. Ki írhatta a „Falsitas veritatis”-t? (Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. XXVI/1883. 1095—1098.)

⁸⁹ ZOVÁNYI Jenő: Bársony György cáfolói. (Magyar Könyvszemle. Új folyam. XXXVII 1930. 292—295.)

valahol külföldön került ki sajtó alól? Abban nem kételkedhetünk, hogy Okolicsányi Pál 1710-ben ezt a *Falsitas*-szöveget adta ki — a *Veritas*-sal együtt — a *Historia Diplomatica de statu Religionis Evangelicae in Hungaria* című, nyomdajelzés nélkül megjelent könyve „Appendix”-ében.⁹⁰ A szöveg eredetéről csak ennyit mondott: „Tractatus antehac etiam typis excusus & priori oppositus sub titulo: Falsitas veritatis toti mundo declarata.” Nem is bizonyos, hogy a *Falsitas*-t idehaza kiadták. Lehet, hogy Szatmárnémeti Mihály művét eredetileg is német protestánsok tájékoztatása érdekében írta, mintegy válaszként a *Veritas* bécsi, hasonló formátumú, szintén párhuzamosan latin és német szöveget nyújtó edíciójára.⁹¹

3. Hatását tekintve a három *Veritas*-ra adott válasz közül legjelentősebb: a *Falsitas Toti Mundo Detecta*. Impresszuma: „Antverpiae, apud Constantinum Veracium, Sub Signo Bonae Spei. Anno I. c. LXXII.” 12r. 43 lapra terjedő könyvecske. Tipográfiai jegyei: betűi, díszítései nyilván mutatják, hogy Kolozsvárott nyomták.⁹²

A szerző neve hiányzik a címlapról. Szabó Károly még úgy gondolta, hogy „a névtelen szerző legnagyobb valószínűséggel Bethlen Miklós”, pedig éppen Bethlen önéletírásából tudjuk, hogy e művet Pósházi János írta. De azért jó nyomon járt: Pósházi professzor Bethlen kívánságára készítette, mondanivalóját az ő szándéka szerint, a könyv funkciójára való tekintettel kellett megfogalmaznia. Önéletírása hatodik fejezetében Bethlen elmondja: milyen ügy és akció szolgálatára, voltaképpen egy titkos diplomáciai akció érdekében volt szükség a *Veritas* cáfolatára. Látva a magyarországi helyzetet, a protestánsok üldözését, az Erdélybe szorult protestáns urak és az ide menekült prédikátorok nyomorúságos helyzetét, akik a törökben megcsalatkozva, már csak az erdélyiekben bízhattak, a fejedelem és tanácsosai elhatározták, megkeresik a birodalom választófejedelmét: járjanak közbe a császárnál a protestánsok érdekében, s bíráj rá: béküljön ki a magyarokkal. Az volt a terv, hogy Apafi ír a fejedelmeknek: a katolikusoknak csak annyit, hogy vigyázzanak: „a magyarországi motusokból” csak baj származhatik a keresztyénségre, s Németországra is. A protestáns fejedelmeket azonban tájékoztatja: milyen nagy veszedelemben forog az üldözések következtében az egész magyar protestántizmus. A szász lutheránus és a magyar református püspök pedig tájékoztassa az udvari prédikátorokat és az akadémiákat, s az ő írásaikat „vigyék együtt a fejedelem levelével”. A fejedelmeknek szóló leveleket Bethlen fogalmazta, az ő tanácsával éltek a püspökök is. „Még én külön írtam vala Heidelbergába — olvassuk az önéletírásban — Joachimus Camerarius, és több, az elector körül levő jó uraimnak, és az én praeceptorimnak a professzoroknak, adjungálván az akkor Bársony püspöktől Magyarországból kibocsátott »Veritas toti mundo declarata« nevű könyvecsket cum refutatione Joannis Pósházi sub titulo: »Falsitas toti mundi detecta,« még holmi ahhoz tartozó maradékokkal.” E szép és okos szándék a fejedelem tétovasága, és a tanácsurak, főként Teleki Mihály intrikája következtében, meghiúsult, pedig már a levélvívő tisztet is kiszemelték. Először Berlinbe kellett volna mennie, a brandenburgi elector tanácsosához, Harsányi Jakabhoz, aki „tisztességes tudós ember volt”. „Ehhez vigyék az írásokat mind, és ennek mintegy sollicitatornak, az electornak pedig mint patrónusnak kössük lelkére az egész dolgot.”⁹³

Bethlen szövegéből nyilvánvaló, hogy a *Veritas* és a cáfolata ekkor nem jutott el Heidelbergbe. Bizonyára később sem. Nincs szó benne arról, hogy a cáfolatot, mielőtt útnak bocsátották, kinyomtatták volna. Nem is volt erre elegendő idő. Pósházi munkájáról nem is talá-

⁹⁰ RMK III. 4721

⁹¹ RMK III. 2610. OSzK

⁹² RMK II. 1295. — Ferenczi Zoltán impresszumát hitelesnek tekintette és feltételezte, hogy Kolozsvárott működött egy nyomda, mely előbb a Veracius-testvérek (Constantinus és Speracius), majd csak az előbbi tulajdona volt, s „ezt a nyomdát vette meg utóbb Gilányi a ref. kollegium és egyház számára” (A kolozsvári nyomdászat története. Kolozsvár, 1896. 50.)

⁹³ Bethlen Miklós Önéletírása. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta V. WINDISCH Éva. Bp. 1955. I. 258–261. (Magyar Századok.)

lunk említést minaddig, amíg nyomtatott példányai fel nem bukkannak — az 1681. évi soproni országgyűlésen a követek között.

Említettük, hogy az Evangelicus Status július 24-én szóvátette panaszképpen a király megbízottja előtt azt, hogy a klérus a *Veritas* példányainak osztogatásával izgat ellene, s elégtételt kért. De úgylátszik a protestáns követek nem elégedtek meg a válasszal, amely csupán azt tartalmazta, hogy ez nem a király tudtával történt, hanem válaszoltak a kihívásra — Pósa-házi libellusának terjesztésével. Az esetről ez áll Bársony György egyik életrajzában: „Huic libello — a »Veritas« — opposuit, nescio quis, opusculum Antverpiae, si tyoptheta non fallit, procius; sed infelix partus primum in Comitibus Soproniensibus anno 1681. visus, pro merito castigatus est, neque praeter contemptum aliud operae pretium tulit.”⁹⁴ A katolikusok terjedelmes választ adtak Pósa-házi „refutatio”-jára még az országgyűlés folyamata alatt: a *Vindicata*-ban.⁹⁵ E könyv igen érdekes kettős bevezetése nyújt nekünk tájékoztatást e különös, az országgyűlés felszúna alatt lappangó, „hitvitáról”.

A *Praefatio. Ad Catholicum Lectorem* című első előszavát érdemes volna egészen idézni, de elégedjünk meg ennyivel:

„Hunc ergo libellum a praefato Praesule, pro veritate toti Mundo declaranda, Anno, ut supra, Cassoviae primum editum, ac postea recusum Viennae, Anonymus quidam fautor Haereticorum, ipse vero, ut colligitur ex 2. §. refutationis Argumenti tertij, novitatis Calvinianae sectator, ligvae Romanae, praeter morem haereticorum studiosus nec rerum suarum imperitus, Apostatis a fide nostra non multum absimilis, Generosus, an Clarissimus, incertum; aut quicumque tandem, sed haereticus, Anno 1672. ut editio Antverpiana ficta, aut vera praesertim, refutare, & convellere conatus fuerat . . . .

Verum quod nobis dolori esse posset, libellus hic a rebelli calamo exaratus, a novem Annis sub medio latens, lucem in hisce partibus nequaquam viderat nobis consicij: quamvis non dubitemus tritum illum fuisse a Sectarijs, proinde Egregius hic detestandae Rebellionis Patronus neque conveniri poterat a Catholicis, neque coargui.

Nunc vero tandem pauculos ante dies sub finem Diaetae Comitiorum Soproniensium, hic Sopronij venit in manus zelantium pro veritate & justitia Catholicorum, qui fraudem illico, inquietatem Rebellionis argumentorum perspicaciter subodorati, atrocem hanc audaciam, & injuriam VERITATIS, inultam esse non debere, sed vindicandam quantocius Catholica VERITATE: ne, dum iniquitas mentitur sibi, mentiatur etiam Fidelibus ad ruinam.”

A másik előszó: *Allocutio ad Refutorem Anonymum.*

„Quartum tandem, quod perbenevole ex te requirimus, istud est, cur falsitas toti mundo detecta a tot annis nos latuerit, si toti mundo fuit exposita, & ut sic exponeretur porocusa, Cur saltem sub corona Ungariae aliquam mundi portiunculam non — diligentius pererravit? certe ut minimum gloriola pugnacis calami, & zelus tam inelyti adversus veritatem bellatoris lucem aliquam majorem exigere suo jure videbantur. & Saltem ingenuitas illa vestra Neo-Evangélica, Praelatos, Magnatesque Ungariae, saltem potiores Nobilitatem, aut circumspectam Liberarum Urbium Communitatem salutare debebat: praesertim cum veritas impatiens tenebrarum supra modum lucem ambiat, nec diu sub medio latere possit.

Quo igitur consilio foetum hunc vestrum in terram defodistis, vel in arcam condidistis, aut imbecillum & seductorum tantum judicio commissam Veritatem tam illustrem, angustis hisce limitibus coarctastis? Utinam tunc statim cum nascebatur, soboli huic conveniens accinere Genethiacon licuisset, utinam aliquid saltem de hoc genimine ante Comitibus inauditum Fuisset! haberent nunc forsitan tui solatium, quod ipsis tuo isthoc collirio mixtrum liberalius offerretur. Nihilominus sive istud casu, sive vestro acciderit consilio, arctatis justo metu conscientijs, compati vobis malo, quam insultare. Imo si amicum habere me quoque vultis, en scutum non contemnendum contra

⁹⁴ WAGNER, 115. — SCHMITTH, III. 294. — GÁNOCZY, II. 324—325.

⁹⁵ RMK II. 1492. Az akadémiai könyvtár példánya Kollonich primásé volt. — „A főntebbi szám alatt leírt n.-szombati 1681-diki kiadástól különböző nyomást” ismertet Szabó Károly 1493. számmal. Ez azonban 1721. évi kiadás, egybekötve az „Extractus Brevis & Verus” ez évi kiadásával, a kettő együtt jelent meg. Az RMK állományából törölni kell.

haec ipsa tela vobis porrigo: dicite, quia libellus quidem surrexit de sepulchro, urbes & oppida palam, & intrepide perambulavit, sed Catholicorum calami dormitaverunt omnes, & dormierunt: & qui vigilantes vigilaverunt, praegrandi hoc ariete percussi & consternati, maluerunt silere, quam actum agere, & repugnando nihil efficere, Placet ingenium. Quid alibi alijs late per Ungariam actum sit, ingenue fatebor, id mihi neutiquam constare: mihi tamen, aliisque Dominis ad hanc Diaetam congregatis, proximis tandem diebus instar Lunae apparuit vester hic libellus."

Ezután kell még kiderítenünk: kinek a buzgóságából, kiknek a segítségével jutottak el Pósa-házi *Veritas*-cáfolatának nyomtatott példányai Sopronba Erdélyből a rendek színe elé? S mikor nyomtatták ki? Már korábban, de valami okból nem hozták nyilvánosságra, vagy pedig sietve, az országgyűléssel egyidőben? Az máris bizonyos, hogy nem csupán kiadásának helye, de éve is fiktív.

4. A *Veritas*-irodalomnak rejtélyes terméke egy álnévű szerző: Freibergi Krestianszky Jób 1683-ban megjelent refutatioja. Csak Czvittinger *Specimen*-jéből ismertük. Szövegét Zoványi megtalálta a *Kurze Nachricht entgegengesetzt dem lügenhafften Bericht* című kiadvány 72–105. lapján. E kiadvány egyik tagja Labsánszky János hírhedt munkája a — pozsonyi Judicium Delegatumot mentegető *Extractus Brevis et Verus* körül keletkezett vitairodalomnak, amelynek második német nyelvű kiadására 1683-ban került sor.⁹⁶ Ezt cáfolta Krestianszky, s egyidejűleg mindjárt a *Veritas*-t is, amelynek szövegét is közölte párhuzamosan a magáéval. Vitaíratának címlapja kétrészes, együtt nyújtja a *Veritas* és az *Antwort* címét. Az előbbit Czvittinger már közölte, az utóbbi kiadatlan volt:

Ausführliche Antwort Auf die verlarvte Warheit entgegen gesetzt dem obscuren und bodenlosen Beweiss Ode Denen falschen dreyfachen Proben Woraus erhellen soll, dass Ihre Kays. und Königlt Maj. nicht verbunden gewesen sey, die beyde Religionen Lutherisch und Calvinisch im Königreich Ungarn zu dulden, von einem weyland gewesten Praeposito Capituli Scepusiensis, Namens Georgio Barson etc. von dessen unordenlichen Leben und Wandel, wie auch von seinen Thaten bey dem deformations-Werk und gewaltsamer Wegnemung der Evangelischen Kirchen ein mehrers könte, aus Grund der Warheit angeführet werden: Weil er aber nunmehr gestorben quiescat ipse. Zu Rettung der Warheit, nothwendig beygedruckt, und una quasi fidelia unter einer Mühe hinzu gesetzt und herausgegeben von Job Krestiansky aus Freyberg. Gedruckt eben in demselben Jahre 1683. als die verlarvte Warheit wieder aus Licht gekommen.

„Quantas turbas, quantasque afflictiones iste Episcopus cum hoc suo libello Evangelicis & Calvinianis in Hungaria excitaverit, non nisi Historiae superioris Seculi ignarum, latere potest, quippe cujus pleraque Systemata nos de illis aliunde edocent, vel maxime etiam illa Responsio Pseudonymi demonstrat, quae sub titulo proxime allato prostat” — Czvittinger e szavai mintha magyarországi szerzőre utalnának. Erre vall, az *Antwort* címének szubjektív hangja is.⁹⁷ Valószínű, hogy egy magyarországi exulans prédikátor munkája.

5. A *Veritas*-ra az első külföldi válasz 1672-ben jelent meg, címe: *Gründe und Ursachen welche Die Römische Keyserliche auch zu Hungarn und Böhmen Königk. Majest. bewegen sollen nicht zu zugeben Dass die Evangelische verfolgt und auss dero Erb-Königreichen und Ländern vertrieben werden: von Wilh. Crist. Kriegsmann entgegen gesetzt Einer in Lateinischer und Teutscher Sprache unlängst augebenen Schrift: deren titul: Veritas Toti Mvndo Declarata, c. . . . .*

Kriegsmann lutheránus vallású világi ember volt: „ein Politicus”. Előbb a gróf Leiningen-Hartenburg családban Fridericus Amiconis mellett. Majd később VI. Lajos Hessen-Darmstadt-i herceg kamarai tanácsosa. Nagy terjedelmű, többfelé ágazó irodalmi működésének csak egyik ága volt a teológia, illetve egyháztörténet. Élete utolsó éveit Manheimben töltötte, a

⁹⁶ RMK III. 3272., 3273. — SCHMALL: *Adversaria*. (Monumenta, II. 13–14.)

⁹⁷ RMK III. 2609.

Gründe und Urschen alkalmasint mánheimi nyomtatvány. 1678-ban halt meg.⁹⁸ Az a kétnyelvű *Veritas*-kiadás, amelyre hivatkozik, ismeretes, említettük is. Alighanem bécsi kiadás.

6. A *Veritas*-üggyről, a magyar protestantizmus sorsában bekövetkezett válságról a nyugati protestánsok nem az e fajta röpiratszerű nyomtatványokból tájékozódtak, melyek közül ki tudja hányat rejt még könyvtárak mélye, hanem Heidegger zürichi professzor nagy művéből: a *Historia Papatus*-ból, amelynek első kiadása 1684-ben jelent meg.⁹⁹ Heidegger nevét jól ismerjük a „gyászévtized” történetéből: a nápolyi gályákra hurcolt magyar protestáns prédikátorok kiszabadításán sokat fáradozott, melegszívű pártfogója volt az exuláns magyar papoknak. A magyarországi eseményekről közvetlen forrásból tájékozódhatott, s ez érezhető is írásában. Ebben is szenvedélyes hangon szól a római egyházzal, de a jó történetíró tájékozottságával. A *Veritas*-ról ez volt a véleménye: „Sub novissimae persecutionis initia A. M. D. C. LXXI. prodiit Viennae Classico sacri belli Sciopiano¹⁰⁰ haud dissimilis libellus . . .” A *Veritas* jelmondatáról — Tractationi praemisit S. Augustini in illud Psalm 57. — pedig, amely címlapjának verzőjén olvasható, ezt mondotta: „Ita non tam zelo pro Catholica religione, seu aris, quam pro focus suis commotus, animum suum certa spe implevit, fore scilicet brevi, ut Jesuitarum artibus Evangelica religio ex toto Hungariae Regno eliminata plorare cogatur.” A *Historia Papatus*-t 1694-ben újra kiadták.

VIII.

1681-ben az országgyűlés összehívásával tört meg a totális ellenreformáció első hulláma. De ez nem annak következtében történt, hogy a kormányzat jobb belátásra jutott a valláspolitikai dolgában, csupán csak kényszernek engedett. Felismerte, hogy az eredmény nem áll arányban a kárral, amelyet okozott: az erőszakos térítés nem csupán a római egyház lélekszámát növelte, hanem Thököly Imre táborát, a „testi-lelki szabadság”-ért harcoló kuruc hadsereget is. A Gubernium megszüntetése, az országgyűlés összehívása azt jelentette, hogy a politikai belátás egyidőre győzött a Bársony György libellusában világgá kiáltott fanatizmussal szemben.

A totális ellenreformáció második hullámát Kollonich érsek 1700-ban szabadította rá a magyar protestánsokra. Ez abban különbözött az elsőtől, hogy azt impulzusok irányították, s vad és vak cs elekedetek káoszává fajult, most ezt az érsek gondosan elgondolta, módszerét is kidolgozta. Terve a protestantizmus teljes likvidálására az eltervezés remekműve volt, akár csak az egész országot illető programja: az „Einrichtungswerk”. De módszere semmivel sem volt szelidebb, kíméletesebb a korábinál. Sőt ha a baranyai eseményekből ítélünk,¹⁰¹ néhol még embertelenebb is. Kollonich is a *Veritas*-t emelte magasra, amikor apparátusát rászabadította a protestánsokra.¹⁰² E második hullámot a Rákóczi-szabadságharc szorította vissza.

⁹⁸ JÖCHER: Allgemeine Gelehrten—Lexicon. II. (Leipzig, 1750.) 2169—2170.

⁹⁹ Midőn a „*Veritas*” egyháztörténeti fontosságáról szól, Debreczeni Ember Pál is Heideggert idézi.

¹⁰⁰ Scioppius (Schoppe) Caspar (1576—1649). 1618-ban áttért a katolikus vallásra. A „*Veritas*” Heideggert az ő „*Classicum Belli Sacri*” című (Pavia, 1619.) nevezetes munkájára emlékeztette.

¹⁰¹ A baranyai ellenreformációra nézve l.: Radonay Mátyás pécsi püspök leveleit a református gyülekezetekhez. (OKOLICSÁNYI, 139—142.)

¹⁰² Közvetlen előzménye: a katolikusok válasza a protestánsok 1699. évi Memoriale-jára. (OL Acta Jesuitica. Irreg. Tyrn. Fasc. 6. no 161.) — SERFŐZŐ is említi: „A prédikátorok elmozdítása, iskoláik csökkentése és bizonyos helyeken az istentiszteletek gyakorlatának megszüntetése nem jogtalanság velük szemben, mert ezekhez Magyarországon nem volt joguk és most sincs — „prout clare demonstratur in libello Tyrnaviae Typis edito a. 1681. cui titulus: *Veritas toti mundo declarata et vindicta.*”

A teljességre törekvő ellenreformáció harmadik hulláma tartós volt: 1711-től 1781-ig tartott. Az 1714–1715. évi vallásügyi törvényhozás, még az 1681. és 1687. évi „kegyelmi törvények” érvényét is megsemmisítette, s voltaképpen jogfosztotta a két protestáns egyházat. A vallásügy intézése ettől kezdve nem közjogi probléma többé, hanem az államigazgatás egyik tennivalója. A protestánsok helyzetét tetszés szerint értelmezhető, vagy teljesen mellőzhető királyi explanációk és rezolúciók szabályozták. A protestáns-kérdéssel foglalkozó katolikus publicisztika Bársony György elveit hangoztatja, a Helytartótanács az ő *Speculum*-ában tükröződő álmát realizálja az egyhithű, az „apostoli király” abszolút uralmát boldogan hordozó Magyarországról. A század elején az ország lakosságának túlnyomó többsége még protestáns, 70 esztendő múlva: elgyötört; megalázott kisebbség. Ez az utolsó hullám megtörte, s az ország egyes tájairól egészen el is söpörte a protestantizmust.

A totális ellenreformáció mindvégig tagadta, hogy az 1608. és 1647. évi országgyűlés vallásügyi határozatai, melyekben a magyar állam törvényes szabadságot, közjogi védelmet és biztosítékokat adott a magyar protestantizmus két egyházának, valóságos törvények volnának. Ellenben érvényes törvénynek tekintette az 1524. és 1525. évi országgyűlési határozatokat. Ideológiája két olyan chartára épült, amelyekről bebizonyították, hogy koholmányok: Constantin császár dekrétumára és II. Szilveszter pápa bullájára. Ami a rákosi határozatot illeti, a katolikus és a protestáns történetírás megegyezett abban, hogy ez egy esztendeig sem volt érvényes törvény.¹⁰³

Tamás Esze

LA „VERITAS” DE GYÖRGY BÁRSONY

L'étude s'occupe de deux publications, parues à Cassovie en 1671, qui contiennent la fondation de principe de la contre-réforme totale déroulée en Hongrie de 1671 à 1781. Toutes les deux ont été écrites et éditées par l'évêque György Bársony (1626–1678). La première est le *Speculum Hungariae* dans lequel l'évêque a publié le texte latin et la traduction hongroise de la bulle du pape Sylvestre II, datée de 1000 et qui s'est avérée fautive. Par cette contrefaçon d'origine incertaine, qui a été publiée pour la première fois dans l'ouvrage d'Inchoffer, éditée à Rome en 1744, intitulé *Annales Ecclesiastici Regni Hungariae*, il avait l'intention de prouver que les protestants n'ont pas de place en Hongrie, parce que le premier roi des Hongrois, Étienne Ier a fait donation du pays au Saint-Siège. Contre les vues antérieures, l'auteur de cette étude prouve la tendance contre-réformiste de cette falsification. L'autre publication de l'évêque Bársony, int. *Veritas Toti Mundo declarata* qui a été rééditée plusieurs fois par la presse jésuite de Nagyszombat jusqu'à 1763, cherchait à démontrer que les lois religieuses de 1608 et de 1647 qui ont donné des garanties pour les deux églises protestantes hongroises, en matière de la pratique libre de leur religion, — n'étaient pas valables et ne l'avaient été jamais. Dans son appendice, Bársony a publié la *Donatio Constantini*, comme preuve du fait que les pays de l'occident sont tous la propriété du pape. Trois auteurs hongrois ont écrits des réfutations contre la *Veritas*. A l'étranger, c'étaient Wilh. Crist. Kriegmann, conseiller du prince de Hesse-Darmstadt (1672) et un auteur écrivant sous le pseudonyme Job Krestinan (1682) qui ont écrit des réfutations à propos de la *Veritas*. Dans son ouvrage intitulé *Historia Papatus*, le professeur Heidegger de Zurich s'est occupé de la *Veritas* avec un soin particulier. Il a reçu ses informations des prêtres protestants hongrois qui devaient se réfugier à l'étranger. Dans l'histoire de Hongrie, la *Veritas* a l'importance qu'avait l'Édit de Nantes dans l'histoire de France. Dans son étude, l'auteur s'occupe encore de deux longs poèmes. Le premier est l'ouvrage d'un auteur jésuite inconnu, dans lequel il encourage François I Rákóczi d'extirper l'hérésie dans le pays à l'aide des armes. L'autre a pour titre: *Régime des prêtres en Hongrie*. Le chanteur anonyme y énumère les crimes du clergé catholique, en disant que la domination des prêtres n'extirpe pas seulement les protestants, mais elle ruine le pays aussi.

¹⁰³ VESZPRÉMI: „Lutherani comburantur”. (Új Magyar Sion. 1880.) — ZOVÁNYI Jenő: Adatok a magyar protestantizmus múltjából. XVII. A „lutherani comburantur” és a Corpus Juris Hungarici. (Protestáns Szemle. XXIX/1917. 626–627.)